جغرافیای نظامی ایران

گرگان و دریای خزر

تألیف

سرتیپ علی رزم آرا

۱۳۲۰

متمنی است مطالب زیر را در متن کتاب تصحیح فرمایند

بخش یکم

صفحه	سطر	عبارت غلط	عبارت صحیح
١	٢	شکل خاصی	شکل خاص
٢	١٠	شاخه	شاخه ای
٤	٦	باران ها شدید	بارانهای شدید
٧	١٠	سیر رودخانه	مسیر رودخانه
١٠	١٥	شعبات	شعب
١١	٢	شعبات	شعب
١٤	١٢	اطراف نقاط	اطراف آن نقاط
١٤	١٧	بریدگیهای	بریدگی هائی
١٥	١٥	و درنیجه و در مقابل	و در نتیجه در مقابل
١٥	١٥	که قریه	که قریه ای
١٦	٦	جناحین در ٨ کیلومتر	جناحین ٨ کیلومتر
١٧	٩	که دره های	که دره ها
١٧	١٥	کم عرض	کم عرضی
١٧	٢٠	کوهستانی بما میدهد	کوهستانی میدهد
١٨	١	از این نهر کوهستانی	از این سد کوهستانی
١٨	٣	سولکیه	سولکید
١٨	٩	امتداد ـ میابد	امتداد میابد .
١٧	١١	بی اندازه مخصوص	بی اندازه محسوس
١٩	١٠	بطول ١٥٠ متر	بطول ١٥٠ کیلومتر
٢٠	٤	قابل توجبی تپه و معابر	قابل توجه و معابر .
٢١	١١	ارتفاعات	ارتفاع
٢١	١٧	بکار رفته ـ طبق	بکار رفته این دیوار طبق
٢١	١٩	مدارك سلاطین	مدارك توسط سلاطین
٢٢	١٩	ماندن آنها	ماندن آبها
٢٣	٢	١٩١٧	١٣١٧
٢٣	٣	سواری در نقطه	سواری در منطقه

صفحه	سطر	عبارت غلط	عبارت صحیح
٢٤	٩	بطرف کوهستانی	بطرف کوهستان
٢٤	١٠و١١	میباشد لذا تقسیم بندی	میباشدچون سکنه‌این منطقه ازطوایف تراکمه تشکیل شده لذا
٢٤	١٧	تیر ها زیر است	تیره های زیر است
٢٥	٢	به طوایف	به سایر طوایف
٢٦	١٩	کمش تپه ـ کمیشان	کمیشان
٢٩	١٤	سمبسار	سمبار
٢٧	١٦	از خط مرزی	از خط مرز
٢٩	١٢	ایبچه	اینچه
٣١	١	تاخلیج	یا خلیج
٣٢	١١	ارضی	اراضی
٤١	١٥	پارچه بافی دائد است	پارچه بافی دائر است
٤٣	٥	که در کیلو	که ده کیلومتر
٤٣	١٧	کوچکی میباشد	کوچکی شده
٤٣	١٧	قابل توجه	و قابل توجهی
٤٤	١٦	٦٠ کیلومتر	٦٠ کیلومتری
٤٧	١٧	پهلوی دره	پهلوی دژ
٥٤	٧	بن شمگیر	ابن وشمگیر

بخش دوم

صفحه	سطر	عبارت غلط	عبارت صحیح
١	١٤	کساسبی	کاسبی
٨	٤	دزون‌کاریا الیا	دزون‌کاریا ـ التا
٨	٥	مجزا گردیده اند	مجزا گردیده
١٢	١٣	و بتون مسلخ	وبتون مسلح
١٤	٧	ازاین کانال	از این کانال‌ها
١٨	١	کیلو است	کیلومتر است
٢٧	٦	١٢ میلی	١٢ میل
٢٧	١٥	بارزگانی	بازرگانی
٢٧	١٦	نلوت	فلوت
٢٨	٢	نقل مهمی	نقل و انتقال مهمی

فهرست

مطالب جغرافیای گرگان و دریای خزر

بخش اول گرگان

بخش دوم دریای خزر

بخش یکم

مقدمه تاریخی گرگان

با آنکه سد کوهستانی از هر طرف ایران را محصور و محدود نموده است معهذا دو منطقه وسیع و جلگه طبیعی درخارج این سدکوهستانی در کشور شاهنشاهی بوجود آمده که یکی در شمال‌خاوری (گرگان) و دیگری درجنوب باختری‌خوزستان است منطقه گرگان بکلی در خارج سد کوهستانی و بهمین مناسبت دارای شکل‌خاصی و موقعیت مخصوصی است که بهیچ وجه قابل مقایسه با سایر نقاط کشور نیست وحتی با آنکه خوزستان هم در خارج سد کوهستانی واقع شده ولی از از لحاظ ساختمانی و از لحاظ طبیعی نظیر این منطقه نمیباشد ،

منطقه گرگان یك منطقه واسطه بین صحرا های خشك روسیه و منطقه آباد و حاصل خیز کشور شاهنشاهی است و روی این اصل واسطه بین منطقه آباد و مشجر و جلگه شن زار بی ثمر محسوب میگردد .

این منطقه از سوابق ایام همیشه‌منطقه زرخیز کشور محسوب گردیده‌بطوریکه در ایران باستان جلد سوم شرحی که در صفحه ۲۱۸۹ آن درج شده برای در نظر گرفتن اهمیت تاریخی این منطقه و زرخیزی آن درج مینمائیم .

گرگان ـ نام آن درکتیبه های داریوش اول و هرکان است و نویسندگان عهد قدیم اسم گرگان را (هیرکانیا) ضبط کرده اند این صفحه ای است که از طرف شمال غربی و مغرب به پارت می پیوندد و عبارت است از دو وادی گرگان رود واترك ،

اگر چه از حیث طبیعت، این خاك شباهت زیاد به پارت دارد ولی از حیث جنگل و ثروتهای دیگر از پارت خیلی غنی تر و آب وهوایش معتدل تر و مطلوب تر است کوهها پر از درختان چراگاههای خوب زیاد دارد گلها و ریاحین جلگه هارا زینت داده، خاك باعلی درجه حاصل‌خیز است و میوه ها و ثمرات گوناگون بار می آورد بخصوص تریاك و درخت انجیر که درعهد قدیم معروف بود.

آریان و دیو دور و دیگران از قول سرداران اسکندر از این درختان بسیار تمجید کرده اند (صفحات ۱۶۴۰ - ۱۶۴۳ این تألیف) استرابون نیز (در کتاب ۱۱ فصل ۷ بند ۲) توصیف ثروت این صفحه‌را کرده چنانچه گوید: آسمان با این سرزمین مساعدتهای بسیار کرده، گرگان از حیث مساحت تقریباً نصف پارت بالاخص است و اگر چه این مملکت بواسطه وفور نعمت میتواند جمعیت زیادی را قوت بدهد ولی دیده نمیشود که درعهد قدیم هم عده نفوسش باحاصلخیزی آن مطابقت داشته باشد، بنابراین میتوان گفت، که پارت از این طرف هم نگرانی نداشته.

فصل اول

موقعیت = مساحت = حدود

شهرستان گرگان بشرح زیر محدود شده است

از طرف شمال کشورشوروی درحدود ۲۰۵ کیلومتر

ازطرف خاور خراسان درحدود ۱۵۰ کیلومتر

از طرف جنوب منطقه شاهرود و ارتفاعات البرز

ازطرف باختر حدزمینی ۲۰ کیلو متربطرف مازندران

۱۲۰ کیلو متر مرز دریائی بطرف دریای خزر

وسعت این شهرستان در حدود ۲۸۰۰۰ کیلو متر مربع است.

بطوریکه ضمن مراجعه به نقشه بنظر میرسد از طرف خاور و جنوب این شهرستان بواسطه‌رشته ارتفاعات وازطرف شمال بواسطه رودخانه اترك و باختر بوسیله دریا مشخص گردیده است.

آب و هوا

گرگان بواسطه دارا بودن مناطق مختلف دارای هوای متغیری است که میتوان بشرح زیر تفسیر و تعیین نمود

قسمت جلگه ودشت گرگان — هوا کاملاً بیابانی

قسمت های کوهستانی — در دامنه‌ها گرم و در قلل سردوبرف گیر

کرانه های دریائی کاملا مثل سایر کرانه های دریای خزر درقسمت جلگه تابستان خیلی گرم و فوق العاده شدید گاه‌گاهی در موقع وزش باد های قطبی نسبتاً خوب وتا حدی وضعیت هوا تغییر فاحش حاصل مینماید .

در زمستان برخی باد ها و سوز های قطبی ولی در وسط روز هوای معتدل شبنم دائم که بهمین مناسبت سراسر پوشیده از چمن است ولی بمناسبت مجاورت با دریا و بخارات بسیار برف گیر نبوده برعکس باران ها شدید مطول در این منطقه شروع میشود که فصل آن معمولاً از ماه دوم پائیز تا ماه دوم بهار و کلیه صحرا را از لحاظ عبور و مرور تقریباً غیر قابل عبور میسازد .

درقسمت کوهستان - که سراسر پوشیده ازاشجار است در دامنه ها گرمتر و هرقدر بطرف قلل بالا رویم سرد تر و برفهای دائمی دیده میشود بطوریکه قلل شاه کوه - ابر کوه - و کوکلان ماه های مطوّلی در سال پوشیده از برف است حتی در اواسط تابستان .

فصل دوم

رودخانهای گرگان

منطقه گرگان کلیه اهمیت و عظمت خود را به رودخانه های خود مدیون است و این رود خانه هااز لحاظ اقتصادی واز نظرنظامی قابل توجه میباشد درمنطقه گرگان ۳ رشته رودخانه بشرح زیر وجود دارد .

رودخانه اترك

رودخانه گرگان

رودخانه قرسو یا (سیاه آب)

دو رودخانه اولی درتمام طول منطقه بموازات یکدیگر بوده ودرجهت‌باختر دوسد متوالی را درپی‌یکدیگر بوجود میآورند درصورتیکه رود سیاه آب از دو رودخانه نامبرده بالا کوتاه تر و کم اهمیت تر است.

۱- رودخانه اترك

رود خانه اترك مهمترین رود خانه های شمالی منطقه خراسان و گرگان محسوب شده و از لحاظ مسیر استفاده کشاورزی قابل توجه است **این رودخانه از دو شعبه فرعی «سمبار واترك» تشکیل میگردد .**

سمبار از ارتفاعات کپه داغ شوروی سرچشمه گرفته و از سه شاخه زیر تشکیل میگردد.

شاخه شمالی موسوم به «ترکان» که از جنوب قلعه خوجام سرچشمه گرفته جاریست :

شاخه مرکزی موسوم به «سمبار» که از ناحیه کوهستانی مرز شوروی و ایران سر چشمه میگیرد.

این دوشاخه در «ترس اوکان» بهم متصل شده سپس دردوز الوم شاخه سومی موسوم به «چاندر» نیز بآن اضافه میشود کلیه شعب بالا در نواحی کوهستانی است.

اترك ـ سرچشمه اصلی این رود خانه از لاله رویان ۴۰ کیلومتری شمال خاوری قوچان است این رودخانه نیز ازشعب بسیاری تشکیل گردیده که بین مهمترین آنها میتوان شاخهای زیر را اسم بر نمود.

۱ ـ شاخه که از حسن قلعه سر چشمه گرفته در رضا آباد متصل بشعبه اولیه میشود.

۲ ـ شاخه شیرین چای که از رباط و کیفان سر چشمه گرفته درخاور باش قلعه وارد اترك میشود.

شعبه اترك بر خلاف شعبه سمبار از نواحی کاملا آباد و پر سکنه عبور میکند که از آب آن بواسطه هم سطح بودن از جلگه اطراف استفاده کشاورزی مینمایند. پس از عبور از باش قلعه وارد منطقه کوهستانی شده و تدریجاً از سطح جلگه بستر جریان یافته تشکیل یك مانعی را میدهد ـ بطوریکه در چات وقتی این دوشعبه (سمبار اترك) بهم متصل میگردند بریدگی قابل توجه و مانع کاملاً با ارزشی را ارائه میدهد چه بریدگی رودخانه دراین محل در حدود ۴۰ متر وعرض رودخانه درحدود ۱۲۰ الی ۱۳۰ متر بوده عمق آب در حدود ۳ متر است.

رودخانه اترك ازچات درجلگه نسبتاً صافی که شیب خیلی ملایمی بطرف دریا دارد جاریست ولی بواسطه نرمی زمین رود خانه بریدگی قابل توجهی را برای خود تهیه نموده که در ضمن مسافرت در کنار رودخانه کاملا میتوان ملاحظه و مشاهده کرد.

با آنکه وضعیت مسیر این رود خانه خیلی مرتب نیست معهذا برای آنکه فکر اساسی داده شود میتوان مسیر آنرا بچند قسمت مشخص تقسیم کرد.

از چات تا تر شکلی

عمق رود خانه ازجلگه اطراف درحدود ۳۰ الی ۴۰ متر

عرض رود خانه بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ متر

عمق آب در بستر خود ۳ متر است
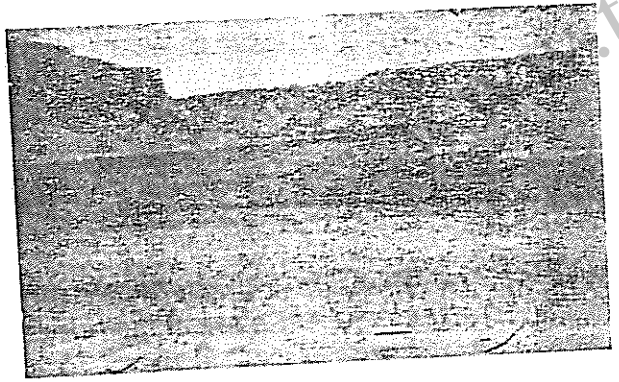
سیر رود خانه اترك و دیواره های طرفین آن

در این قسمت رودخانه یك مانع کاملاقابل توجهی را تشکیل میدهد که عبور از آن سهل نیست و چون طرفین رودخانه بریده است تهیه راه عبور برای وسائل خود روی مشکل ومدت زیادی لازم است بطوریکه برای تهیه یك گدار جهت عبور خودرو

و وسایل زرهی یك گردان در مدت پنج روز شاید موفق گردد . آنهم فقط در گدار های معینی که در آن قسمت است

از ترش کلی تا اینچه برون

عمق رودخانه بین ۲۰ تا ۱۲۰ متر شده

عرض رودخانه نیز ۳۰ تا ۴۰ متر

عمق آب در بستر خود ۳ متر است

در این قسمت از مسیر اترك یکرشته ارتفاعات کوتاهی در ۲ کیلومتری واقع و پس از آن به بریدگی کنار خود رودخانه خواهیم رسید در این قسمت باوضعیت آنکه عمق رودخانه خیلی کمتر میشود ولی باز بنوبه خود مانع قابل توجهی تشکیل داده و برای عبور از آن تهیه یکراه خودروی بدون اشکال نخواهد بود.

از اینچه برون تا کودری - در این قسمت رودخانه اترك تدریجا کوچك شده و بواسطه شعبی که از احاظ کشاورزی از آن منشعب میشود تدریجاً آبهای آن تحلیل میرود بطوری در کودری وقتی مسیر این رودخانه بطرف شمال باختری سیر مینماید بریدگی مهمی را نشان نداده و حتی بیشتر شبیه بنهر بزرگی است تا یك رودخانه قابل توجهی – در این قسمت رودخانه تقریباً هم سطح با جلگه جناحین میشود بطوری که در اطراف خود تعدادی - باطلاقها و دریاچه های کوچکی را تهیه مینماید .

در این قسمت ملاحظه میکنیم رودخانه بهیچوجه مانعی نبوده بلکه معابر زیاد در مسیر آن بنظر میرسد .

بین کودری تا دریا - در این قسمت رود خانه اترك بواسطهٔ مسیر های مختلفیکه مربوط بسده های خیلی قدیم است معرفی شده و شاید ۳ الی ٤ مسیر متعدد این رودخانه ملاحظه میشود . در این قسمت آب رودخانه اترك بقدری کم است که در

فصول کم آبی تا خلیج حسینقلی نیز نمیرسد و فقط در این قسمت صرف کشاورزی میگردد .

پس در نتیجه ملاحظه میکنیم این قسمت مسیر رودخانه فقط یك مسیر خشکی محسوب شده وحتی بریدگی و مانعی بنظر نمیرسد بویژه اگر مسیرهای کهنه و قدیمی این رودخانه را در نظر گیریم.

- طول رودخانه اترك از لاله‌رویان سرچشمه تا مصب (حسینقلی) در حدود ۶۰۰ کیلومتر است که ۷۰ کیلو متر قسمت اخیر آن تبدیل بیك مسیرخشکی میشود

- در طول رودخانه اترك نی زار های زیادی وجود دارد که اکثر بارتفاع ۲ الی ٤ متر ویك نوع مانع خوبی برای استتار تشکیل میدهد گذشته از این نیزار ها یك نوع درختهای گز کم ارتفاعی در اکثر نقاط رودخانه روئیده شده این اشجار و نیزارها در خاك ترکستان زیادتر ازخاك ایران است بمناسبت جلوگیری که از بریدن آن در کشور همسایه می‌شود

- جناحین رودخانه اترك بکلی صاف و بی عارضه نیست و یك رشته تپه هائی در اطراف آن وجود دارد که درنقشجات موقعیت این تپه ها نموده شده است

- در طول رودخانه اترك نقاط و آبادیهای مهم و قابل توجهی نیست و بطور کلی آبادیهائیکه جمعیت تقریبی آنها درج شده درمسیر این رودخانه میباشند.

هتون	۱۲۰۰ نفر
چات	۱۵۰ »
کولچه	۱۰۰ »
تکنجیك	۱۰۰ »
قزلر	۱۶۰ »

خیر خوجه	۳۰ نفر
ترشکلی	۱۲۰ »
داش برون	۲۰۰ »
دوزالوم	۴۵۰ »
دانشمند	۳۰۰ »
اینچه برون	۱۰۰۰ »
تنکلی	۹۰۰۰ »
اشک‌تپه	۳۵۰ »

رودخانه گرگان

این رود خانه از ارتفاعات و سد کوهستانی که گرگان را از فلات داخلی جدا کرده است سر چشمه میگیرد شعبه اصلی این رود خانه در کوهستان کوکالان در کوه کور خوت و حوالی دشت سرچشمه گرفته در منطقه کاملا کوهستانی سیر مینماید پس از مسافتی شعبه دهانه که آنهم از کوهستان کوکلان سرچشمه میگیرد در مجاورت خواجه بشعبه بالا متصل میشود از این محل بواسطه وضعیت کوهستانی و بریدگی زیادی که درآن وجود دارد از دره‌های مختلف شعبات زیادی بطرف رودگرگان جریان می یابد که عمده آن شعب زیر است :

– رود نردین که از جاجرم سرچشمه گرفته از چمن کابوش عبور و بشعبه اصلی متصل میشود.

– نوده و جغالی که پس از مشروب کردن جلگه فندرسك وارد گرگان می شود.

– دوغه – اومان – خورخور – خرمارود

میباشد پس از وصول این شعبات تدریجاً رود خانه گرگان وارد دشت صافی شده و از پایمان کوهستان نیز دور میگردد و دیگر شعبی وارد آن نخواهد شد.

– رودخانه گرگان بطور کلی تا پل(امچه‌لی) دارای یك مسیر شمال خاوری جنوب باختری است ولی از آن محل تقریباً مسیر آن خاوری باختری خواهد شد.

طول رود گرگان بامحسوب داشتن سرچشمه اولیه تامصب درحدود ۳۰۰ کیلومتراست که درست نصف مسیر رودخانه اترك میباشد مسیر رودخانه گرگان فوق‌العاده باپیچ وخم و چون یك جلگه نسبتاًبا شیبی را از پایمان کوهستان تا دریا طی میکند لذا مسیر آن دارای اعماق مختلف بریدگی و عمق آنهم متغیر است برای آنکه بتوان کاملا بی باهمیت بریدگی وعمق آن برد بهتر است.
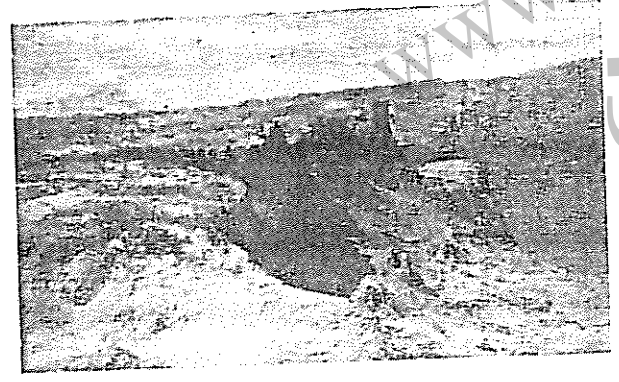
بریدگی رودخانه اترك بطوریکه در چات ملاحظه میشود

وضعیت پلهائی که درروی این رودخانه نصب شده مورد دقت قرار دهیم:

۱ – پل گنبد قابوس بلافاصله در مخرج گنبد قابوس

– طول ۲۵ متر

- عرض پل ٤ متر
- ارتفاع ۹ متر

پل یك دهانه رومی با قدرت مکفی برای عبور و سائل ده تنی - عمق آب دراین محل در حدود ۲ متراست - پل ازآجر ومصالح محکم ساخته شده این پل تامرز در حدود ۶۰ کیلو متر مسافت دارد.

۲ - پل پهلوی دژ در مسافت ۷۰ کیلومتری پل گنبدقابوس.

داری پنج چشمه ساختمان قدیمی و تعمیرات جدیدی در آن شده.

- طول ۳۵ متر.
- عرض ٤ متر.
- ارتفاع ۱۰ متر.

پل گنبد قابوس در روی رودخانه گرگان

قدرت کافی برای عبور وسائل ده تن - عمق آب در این محل زیاد و حتی در سمت باختر پل نقاطی بعمق ده متر دیده میشود پهلوی دژ در سمت شمال اق قلعه قدیم درسمت جنوب این پل است.

- پل امچه لی - بمسافت ۱۷ کیلو متری پهلوی دژ

پل چوبی عرض ۲ متر ارتفاع ۶ متر.

طول ۱۵ متر.

قدرت کافی برای عبور خود رو سواری.

- پل سلاخ - پل چوبی ۶ کیلو متری پل امچه‌لی.

ارتفاع ۵ متر از سطح آب.

طول ۱۵ متر.

عرض ۲ متر.

قابل و قادر برای عبور خودرو سواری

پل خواجه نفس ۷ کیلومتری پل‌سلاخ.

پل پهلوی‌دژ روی رودخانه گرگان

- طول ۲۲ متر
- عرض ۳ متر.
- ارتفاع ۲۵ متر.

دارای پنج چشمه دارای استقامت برای عبور وسائل ۳ تا ۵ تنی.

از خواجه نفس تا لب دریا که در حدود ۲۰ کیلومتر است دیگر پلی درروی رودخانه گرگان نیست و باضافه عمق رود خانه تدریجاً کم میشود بطوریکه از خواجه نفس تا دریا در اطراف خود تشکیل باطلاقهای کوچکی را میدهد .

بطوریکه ضمن بررسی محل عبور پلها بنظر میرسد عمق رودخانه گرگان نیز تدریجاً هرقدر بطرف دریا نزدیك گردیم کم شده ولی عرض آن در خواجه نفس باز در حدود ۲۲ متر است که در حقیقت یك بریدگی قابل ملاحظه محسوب میشودرودخانه گرگان مثل اترك دارای لبه های بریده نیست بلکه بواسطه پیچش زیادرودخانه‌وضعیت سیلابی که در فصول بارانی این رودخانه حاصل مینماید همیشه یك طرف رود خانه بریده و طرف مقابل با شیب بطرف رود خانه پائین میرود بنابـر آنکه این پیچ ها بکدام طرف میباشد گاهی دیوار های بریـده در طرف شمال و در برخی نقاط در طرف جنوب آن واقع شده است.

برخلاف رودخانه اترك که در اطراف نقاط حساس و مهمی بنظر نمیرسد در اطراف رودخانه گرگان شهر های متوسط و قراء و قصبات بسیار واقع شده که بهمین مناسبت از لحاظ منابع محلی چه از لحاظ غله و ارزاق و چه از لحاظ احشام‌بی‌اندازه مهم و قابل توجه است همین موضوع نیز به اهمیت این منطقه بیشتر افزوده به ارزش نظامی آن بدرجات اضافه خواهد کرد طرفین رود خانه گرگان بکلی صاف و بی عارضه است و جز آبادیها وقراء نامبرده بالا بریدگی های که شبیه و نظیر اطراف اترك باشد وجود ندارد.

چون آب رودخانه گرگان پائین تر از سطح جلگه جریان دارد لذا برای کشاورزی کاملاقابل استفاده نیست فقط از چندی باین طرف از طرف اداره کشاورزی

اقدامـاتی برای نصب تلمبه و بالا آوردن آب شده بطوریکه در نتیجه همین اقدام فعلا در پهلوی‌دژ باغ کشاورزی بزرگی تأسیس گردیده وطبعاً سایر اهالی وسکنه منطقه نیز با این طریقه موفق به استفادهٔ از آب رودخانه‌خواهند شد حتی‌ساختمان سدی‌درپهلوی دژ پیش بینی شده است طبیعی است که چنین اقدامی از لحاظ کشاورزی مؤثر و مفید بوده و بی اندازه بـاعث آبدانی و ترقی اراضی صحرا که بدون آب است خواهد گردید

آب رودخانه گرگان برعکس آب اترك گل آلود ودارای ماهـی است بطوریکه در خواجه نفس شعبه شیلاتی که دائر است از آب این رود خانه صید کاملی را [illegible]جام میدهند آب رودخانه گرگان بقدری نیست که برای قایق رانی قابل استفاده باشد ولی در فصول بارانی که سطح آن خیلی بالا آمده طغیان مینماید قایق رانی در آن مقدورخواهد بودآنهم درقسمت اخیر مسیررودخانه

رود قرسو یا سیاه آب

سومین رودخانه‌ایکه دراین دشت جریان دارد رودخانه قرسو میباشد . این رودخانه از لحاظ مسیر و عرض وعمق شبیه دو رودخانه نامبرده بالا نیست چه رودخانه قرسو از ارتفاعات مجاور گردنه قزلق سرچشمه گرفته وچند شعبه کوچك دیگری نیز ازطرف جنوب بآن متصل شده و در نتیجه و در مقابل (مدرسه که قریه است در کنار رود خانه گرگان)

مسیرکاملاموازی بارودخانه گرگان طی مینماید در بدو امر این مسیرنزدیك بگرگان و حتی تا ۸ کیلومتری گرگان درروی جاده خواجه نفس بوده دوباره ازرودخانه گرگان دور میشود بطوریکه در مصب خود در ۱۸ کیلو متر جنوب گرگان وارد دریا می شود.

این رودخانه دارای بریدگی بعرض ۲۵ الی ۳۰ متر و عمق ٤ الی ٥ متر
است که در موقع بارانی خیلی آب آن زیاد و قابل توجه میگردد ولی بعداً آب آن کم و
عبور در تمام طول آن مقدور خواهد بود در روی این رودخانه فعلاًدو پل وجود دارد.
– پل قرنجیك ۱۰ کیلومتر در شمال گرگان که جاده پهلوی دژ ازروی آن
عبور میکند پل چوبی است قابلیت عبور خودرو را نیز دارا میباشد.
پل مخروبه حاجی در ۸ کیلومتر در خاور پل قرنجیك که برای عبوروسایل
نسبتاً سبك قابل استفاده است.

در بقیه مسیر این رود خانه پلی وجود نداشته و برای عبور ناچاراً بایستی از
گدار های آن گذشت– چون رودخانه زیاد ازسطح جلگه پائین نیست لذا اهالی باتهیه
سدهای کوچك و حفر مجاری از آب این رودخانه و شعب آن استفاده کشاورزی نموده
باضافه در این رودخانه ماهی های زیادی موجود است که در شیلات قرسو در مصب
رودخانه صید میشود.

کوهستان گرگان

در جنوب رود قرسو به سد کوهستانی مصادف خواهیم شد که جلگه گرگان
را از فلات داخلی ایران جدا ساخته است

این رشته و سد کوهستانی همان امتداد ارتفاعات کرانه ای است که امتداد
مستقیم و مسیر خود را از جنوب گرگان ادامه داده و تاتنگ را میان باهمان عظمت و
ابهت خود امتداد میاید بطوریکه قلل ابرکوه شاه کوه کاملاابهت وعظمت این کوهستان
را اثبات مینماید از این‌منطقه ببعد دو تغییر درمسیر کوهستان حاصل میشود ازطرفی

مسیر کوهستان بطرف شمال خاوری منعطف شده و از طرف دیگر نسبتاً این‌ارتفاعات
پست میشود.

– بطوریکه در گردنه قزلق ۲۸۵۰ متر
– در ابرکوه ۲۰۰۰ متر

ارتفاعات گردنه ها میباشد در صورتیکه بین نردین و جاجرم گردنه های بیش
از ۱۹۰۰ متر ارتفاع ندارد

در صورتیکه قسمت اولیه سد کوهستانی بکلی صاف و بدون دره های خیلی
قابل توجهی میباشد در قسمت دوم پس از رامیان تا (قسمت شمالی این ارتفاعات)
ملاحظه میکنیم که دره های خیلی بطور عمیق در کوهستان فرو رفته و شعب گرگان
هریك دره های وسیع با صفائی در داخله کوهستان بشرح زیر تهیه میکنند.

– رودخانه نوده که جلگه نوده را تهیه و مشروب ساخته
– آب نردین که جلگه نردین را مشروب میسازد.

شعبه گرگان که آخرین دره شمالی این منطقه کوهستانی‌را تشکیل میدهد
این‌رشته کوهستانی در قسمت شمالی دشت بارتفاعات (الاداغ) جنوب‌بجنورد
اتصال یافته و بارتفاعات جنوبی دهلیز خراسان بکلی گره میخورد:

عرض این‌رشته کوهستان مهم و قابل توجه است چه اکثر نقاط بعرض ۸۰
تا ۹۰ کیلومتر می‌باشدبرای ساختن جاده نوده کم‌عرضی ترین نقاط و کوچکترین عرض
این سد کوهستانی را انتخاب نموده اند که باز ملاحظه میکنیم عرض این کوهستان در
حدود ۶۰ کیلومتر می باشد خود این موضوع یك فکر اساسی و قاطعی را نسبت بر
عرض منطقه کوهستانی به ما میدهد. در این کوهستان یخچال های متعددی یافت
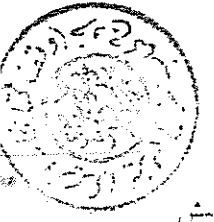
میشود راه های تاریخی ایران و توران ازاین نهر کوهستانی عبور مینماید.

سدکوهستانی جنوب گرگان برای عبور ارتش ها درادوار مختلف تولیدزحمات زیادی نموده است بطوریکه ارتش ایتاخوس پادشاه سولکیه در موقع جنگ با اشکانیان در این کوهستان دچار تلفات و اشکالات زیاد شد.

پس ازسملقان از ارتفاع کوهستان تدریجاً کاسته شده و به یك فلاتی مصادف میشود که تاشعبه اترك ادامه دارد پس از عبور از اترك باز ارتفاعات جدیدی ملاحظه میشود که تدریجاً و درست بموازات رشته ارتفاعات جنوبی خراسان از طرفی بطرف جنوب خاوری بداخله ایران واز طرف دیگر بطرف شمال باختری بداخله کشورشوروی امتداد میابد فاصله ودره واقع بین این دو رشته کوهستان یعنی رشتهٔ کوهستان شمالی گرگان که بهآلاداغ متصل میشود ورشته کوهستان کوپه داغ که از شمال شعبه اترك ادامه میابد بی اندازه مخصوص و کاملاقابل توجه وجالب نظر است در جلوی این درهومعبر بزرگ که بطرف خراسان امتداد و تا بجنورد ادامه دارد مراوه تپه واقع شده پس میتوان این نقطه را از لحاظ موقعیت خود در مقابل این معبر کلید این کوهستان یافت باضافه همین درههای که در بالا ذکرکردیم بواسطه فرورفتگیکامل خود درمنطقه کوهستانی معابری را بطرف جلگه های داخلی تهیه نموده اند با اینکه کلیه معابر کوهستانی است ولی در هرحال از لحاظ نزدیکی و کمی مسافت قابل استفاده می باشد شیب این منطقه کوهستانی بطرف جلگه گرگان خیلی تند است بطوریکه یك مسافرت کوچك از شهر گرگان بطرف (زیارت) منطقه کوهستانی مجاور این شهر بخوبی شیب زیاد و تند این کوهستان را ارائه میدهد در صورتی که شیب کوهستان بطرف داخله فلات خیلی کمتر و ملایمتر میباشد.

کلیه منطقه کوهستانی از گردگوی بمحاذات سملقان مشجر است ولی انبوهی جنگل و اشجار مناطق یکسان نیست بطوری که از گردگوی تا آب دهنه اشجار زیاد و هرقدر بطرف دامنه کوهستان بیشتر پیش رویم تعداد آن زیاد و اشجاربزرگتر خواهد شد در صورتیکه از این قسمت بطرف سملقان خیلی تعداد اشجار کم میشود پس از سملقان کلیه منطقه خشك بی سکنهٔ و غیر مشجر است و فقط در ارتفاعات کلی داغی باز به مناطق مشجری مصادف خواهیم شد.

در محل اتصال رودخانه اترك وسمبار وضعیت ارتفاعات کلی داغ بطورخوبی ملاحظه وقله سنگی داغی که دامنهٔ همین ارتفاعات است بنظر میرسد.

۳ ـ دشت بین اترك و رود گرگان

از دامنه ارتفاعات تا لب دریا یك جلگه بطول ۱۵۰ متر و بعرض ۷۰ تا ۵۰ کیلومتر تشکیل شده جلگه واقعی ترکان این منطقه محسوب میشود این منطقه با وصف آنکه بکلی بنظر صاف و بی عارضه شاید برسد ولی در صورت دقت پیمودن این صحرا از شمال بجنوب عوارضی چند ملاحظه خواهد شد.

ـ در درجه اول بریدگیهای موجوده

ـ در درجه دوم ارتفاعات

این دو مانع این جلگه را بدو قسمت تقسیم مینماید قسمت خاوری که در حقیقت پر ازموانع نامبرده بالا می باشد جلگه باختری که بکلی باز و بیعارضه و اگر موانع کوچکی موجود باشد فوق‌العاده کم اهمیت است.

بریدگیها ـ کوهستانی که بطور نیم دایره در قسمت خاور گرگان واقع گردیده

درموقع باران مجاری بسیاری را بطرف جلگه جریان میدهد این مجاری درموقع حرکت درجلگه بواسطه تندی زیاد خاك این اراضی را بکلی شوسه و بریدگیهای قابل توجهی تهیه ومعابر مخفی تهیه شده این معابر از پایمان کوهستان شروع ودر لب رودخانه اترك خاتمه میابد .

در نتیجه کسی که از لب رودخانه اترك حرکت کند در صورت راه پیمائی در این معابر سیلابی تا پایمان کوهستان تقریباً میتواند در زوایای مخفی حرکت کند مسیر این معابر حداکثر در قره ماخر ملاحظه میشود که بخوبی میتوان باهمیت و درجه استفاده ازآن پی برد .

این بریدگی ها دارای پست و بلندی زیاد است بطوریکه در موقع باران آب فوری بطرف رودخانه جریان نیافته بواسطه کمی شیب و پست و بلندی موجوده در اکثر نقاط باقی و پس از مدتی خشك خواهد شد .

اکثر جاده ها و معابریکه بطرف قراء و قصبات کنار رود خانه اترك میرود ناچاراً بایستی از چند بریدگی عبور کند در نتیجه ملاحظه میکنیم در موقع باران این گودالهای آب یك مانع جدی رادر این بریدگیها تهیه خواهد کرد.

ــ قسمت دوم مانع این جلگه ارتفاعات است این رشته ارتفاعات یك رشته ارتفاعات متصل و ممتدی نیست بلکه عبارت از رشته های مختلف و تپه های متعددی است که بین .

ایشک تپه و اینچه برون و قره ماخر ملاحظه میشود ارتفاع این تپه ها زیاد نیست ولی در یك جلگه صاف بی عارضه این ارتفاعات از لحاظ نظامی بی ارزش نخواهد بود .

درنتیجه وجود این ارتفاعات یك جلگه صافی که شامل قسمت عمده بریدگیها است درسمت خاور ارتفاعات واقع شده .

دراین جلگه صاف که عوارض مندرجه طبیعت در آن بوجود آورده یك خط مشخصی که بطول ۱۷۰ کیلومتر باشد ملاحظه میشود این خط مشهود که برای دفاع کشور درازمنه گذشته ساخته شده فعلا باسم سد قزل آلان یا سد اسکندر مشهور است ومشخصات این مانع را میتوان بشرح زیر خلاصه کرد .

سد قزل آلان

سدقزل آلان بطول ۱۷۰ کیلومتر از گمشان شروع ودرخوجه دامنه ارتفاعات خاوری گرگان خاتمه میابد این دیوار از ۲ تا ۱۰ کیلو متر شمال گرگان ساخته شده سمت باختری آن از تمام نقاط دورتر نسبت برودخانه واقع شده است عرض این سد که از ۳ دیوار ساخته شده ۸۰ متر ارتفاعات آن درحدود ۳ متر است .

درفواصل مختلف دارای چهار دیواری بطول و عرض ۵۰ متر میباشد که بطرف شمال پیش رفته وتصور میرود این پیش آمدگیهای کوچك قلاع ومحل توقف واستقرار افراد بوده است .

مصالحی که برای ساختمان این سد بکاررفته فوق العاده محکم است چه آجر هائی که بکار رفته ۴۰ در ۴۰ سانتیمتر وبقطر ۱۰ سانتیمتر میباشد که هنوز پس از سدها با استحکام خود باقی است و این آجرها شبیه و نظیر مصالحی است که در شوش ملاحظه میشود درقلعه جدید شوش توسط هیئت حفاری فرانسوی بکار رفته ــ طبق مدارك سلاطین ساسانی در مقابل هیاطله ساخته شده است . چه پادشاهان ساسانی مخصوصاً شاهپور زدوخوردهای زیاد باهیاطله نموده وحتی درخاتمه نبرد خودهنگامی

ازآنها را برای جنگ بارومیها حاضر وبمرزهای باختر سوق داد.

بین دو رودخانه اترك وگرگان بهیچوجه رودخانه و آبی وجود ندارد بهمین مناسبت کوچکترین قریه و آبادی بین این دو رودخانه ملاحظه نمیگردد — در این منطقه زراعتی وجود نداشته و استفاده بزرگ اهالی در اینمنطقه موضوع مراتع و نگاهداری احشام است چه علف اینمنطقه فوق العاده خوب و هر قدر بطرف گرگان نزدیك گردیم بلندی و پرپشتی آن زیاد تر است بطوریکه در مجاورت رودخانه اترك بکلی قسمت عمده خشك وشن سیاه رنگ میباشد،

در اینمنطقه نقاط زیر ملاحظه میشود.

— قره ماخر مرکز اتصال بریدگیها.

— نفت لیجا که دارای مواد نفتی بوده ودرسطح مواد منظور جاریست.

— گمشان که شهر کوچکی در چند کیلومتر کرانه دریا و دارای سه هزار جمعیت است.

بواسطهٔ صافی زمین و بی عارضه بودن آن عبور و مرور در جلگه مجاور رودخانه خیلی سهل میباشد وسائل خود روی بسهولت در تمام جهات آن قابل حرکت است و میتوان با سرعت ۸۰ کیلو متر باخود روهای سواری درهرطرف جلگه حرکت کرده بمحض باران بواسطهٔ نرمی زمین تبدیل به یك لجن زاری میشود که عبور از آن غیر مقدور درحقیقت میتوان گفت راه پیمائی و حرکت هر گونه وسائل موتوری را بین دورودخانه غیرممکن میسازد- بواسطهٔ وجود بریدگیهای که دربالا ذکر شدورا کد ماندن آنها تا مدتی پس از باران هم عبور و حرکت در این دشت سخت و دشوار است در سنه ۱۳۱۷ شش روز پس از باران در جلگه منظور با خود روی سواری حرکت

شده وسرعت خودرو مذکور برای اطلاع درج میشود.

در ۱۵ فروردین ماه ۱۹۱۷ شش روز پس از آخرین باران با تعدادی خود رو سواری در نقطه گرگان حرکت شده در اکثر نقاط مخصوص در فرو رفتگی‌ها خود روها به گل نشسته و با زحمات زیاد موفق بخارج کردن آن میشدیم مخصوص در مجاورت قره ماخر و مسافات مختلف بشرح زیر طی شده:

- از گنبد قابوس تا گرون ۱۳۰ کیلو متر در ظرف چهار ساعت
- از گرون بچات - خیر خوجه- داش برون ۱۰۰ کیلومتر ۵ ساعت
- از داش برون به گنبد قابوس ۷۰ کیلو متر ۳ ساعت
- از گنبد قابوس به تنگلی ٤ ساعت
- از گنبدقابوس پهلوی دژ ۷۰ کیلومتر ۲ ساعت است
- از پهلوی دژ بگرگان ۳۰ کیلومتر و نیم (جاده شوسه) نیم ساعت
- ازگرگان ساری ۳ ساعت (شوسه)

فصل سوم

۱ـ از لحاظ انسانی

سکنه شهرستان گرگان در حدود ۳۵۰۰۰۰ نفراست که بطور متوسط در هر کیلو متر جمعیت آن بالغ بر ۱۳ نفر خواهد بود.

این جمعیت در تمام نقاط به یك نسبت تقسیم نشده بلکه در یك فضای بعرض ۱۵۰ و بعمق ۷۰ کیلو متر واقع در وسط رود گرگان و اترك کلیه جمعیت شاید از ۱۵۰۰۰۰ نفر تجاوز نه نماید یعنی این فضا که بالغ بر ۱۰٫۰۰۰ کیلو متر خواهد بود در کیلو متری بیش از یك نفر و نیم سکنه وجود ندارد.

بر عکس از رودخانه گرگان بطرف کوهستانی منطقه پرسکنه‌این ناحیه شمرده شده و حد اکثر سکنه در این قسمت و دامنه های کوهستانی آن متمرکز میباشند لذا تقسیم بندی طوایف منظور بطور اختصار درج میشود.

طوایف تراکمه ـ تراکمه که سکنه اصلی منطقه گرگان را تشکیل میدهد ازطوایف و عشایر مختلفی میباشند که اکثر بهم بسته و مربوط بوده و برخی تیره‌ها قسمتی در خاك ایران و قسمتی در خاك شوروی سکونت مینمایند برای اطلاع اسامی عشایر منظور تقسیمات آنها درج میشود.

ترکمن های یموت ـ یکی‌از طوایف بزرگ ترکمن محسوب‌میشوند که‌شامل تیره ها زیر است.

۱ ـ جعفر بای ـ محل سکونت این طوایف نواحی اطراف رود اترك است این طوایف عموماً با ثروت و از لحاظ تمدن نیز بر طوایف ترکمن برتری دارند.

این طایفه شامل دو تیره است ـ یارالی
ـ نورالی

کلیه این طایفه در حدود ۳ هزار خانوار میباشد که نصف آن در خاك ایران و نصف دیگر آن در خاك شوری سکونت دارند.

طایفه اتابای که درفاصله بین اترك و گرگان و دراطراف گرگان سکونت دارند تعداد آن طایفه در حدود ۳ هزار خانوار است که ۱/۲ آن در خاك شوروی و بقیه در خاك ایران سکونت دارند این طایفه نیز دارای تیره های متعددی است که یکی‌از آنها تیره آق آتابای است:

تعدادی تیره مختلط دیگر نیز مطیع طایفه آتابای ازازمنه گذشته بوده اند که اکثر این طوایف را نیز جزو آتابای محسوب میدارند بشرح زیر:

بول کای	۳۰۰	خانواده
نان یوخ مای	۴۰۰	»
دار	۱۰۰۰	»
روحی	۱۰۰۰	»
بدراك	۲۰۰	»
امیر	۱۰۰	»
کوچک	۳۰۰	»
تاتار	۱۰۰	»

ملاك	۱۰۰ خانواده
کموج	۱۰۰۰ »

بطور کلی از ایل یموت ۱/۵ جزو کشور شوروی و ۴/۵ آن جزو سکنه ایران می باشد.

طوایف کوکلان پس از یموت دارای اهمیت زیاد میباشد این ایل نیز دارای تیره های زیاد است که فعلا قسمتی در جزو کشور شاهنشاهی است و قسمتی نیز جزو کشور شوروی بشرح زیر میباشد.

- تیره های سورالی - تخنامیش - کاك - قلقزل - آق گلی - در حدود ۱۵۰۰ خانوار جزو شوروی

- تیره های قلقزل - تخنامیش - کی - تسمك - ایلیانکی - ارك گلی - کارناز دودی - کرابالی خان - جان شور - باد لکی درحدود ۲۵۰۰ خانوار جزو ایران که در نواحی شمالی اترك سکونت دارند.

طوایف ترکمن کوکلان عموماً رئوف و مهربان میباشند.

از لحاظ اداری

گرگان طبق تقسیمات عمومی کشور تشکیل شهرستان ۱۲ را داده و شامل ده بخش بشرح زیر است:

بخش علی آباد	گنبد قابوس
بندر شاه	رامیان
گمش تپه کمیشان	مینودشت

بندر گز	خواجه نفس
کرد کوی	پهلوی دژ

مرکز شهرستان شهر گرگان است که فعلا با اطراف شامل ۳۵۰۰۰ نفر سکنه و مرکز اداری و نظامی شهرستان شمرده میشود.

خط راه‌آهن سرتا سری ایران در بندرشاه که درکرانه بحر خزر است خاتمه یافته و یك اهمیت جدیدی برای شهرستان گرگان بوجود میآورد.

برای آنکه تاحدی به‌وضعیت نقاط مرزی بیشتر پی برده شود مختصری راجع به این نقاط درج میشود.

برای آنکه بیشتر وضعیت قراء و قصبات مجاور رود اترك بنظر برسد وضعیت بعضی قراء را از کرون تا تنکلی یعنی در قسمتی که رود خانه‌یك مانع واقعی محسوب میشود بررسی مینمائیم.

کرون

آبادی جدیدی است که در جناحین رود خانه اترك قرار گرفته (قبل ازاتصال به سببار) این آبادی مرکب از دو قسمت است که قسمتی در جناح راست وقسمتی درجناح چپ رودخانه میباشد - تعداد خانوار های آن بالغ بر ۱۲۰ خانوار است این نقطه از خط مرزی درحدود ۱۰ کیلو متر مسافت دارد و نمی توان اهمیت فوق‌العاده برای آن قائل شد.

چاپ

این آبادی که مرکب از تعدادی خانوار است و دارای ساختمان جدیدی

میباشد در کنار رود خانه اترك بمسافت ۵۰۰ متر قرار گرفته درست در محلی است
که رود خانه سمبار وارد اترك میشود در این محل بریدگی اترك وسمبار خیلی قابل
توجه است رود خانه در این محل دارای یك عمق ۴۰ متر میباشد و عبور از آن خیلی
دشوار و سخت است و نمیتوان بسهولت از آن عبور کرد ـ سکنه این آبادی در حدود
۱۵۰ نفر میباشد.

یگانه ساختمان مهم این آبادی ساختمان گمرك است که رو بخط مرز ساخته
شده ولی بطوریکه تحقیق گردیده در ظرف مدت یکماه کوچکترین وارده یا صادره در
این حوالی نبوده جهت عمده بواسطه وضعیت رودخانه است که عبور از آن مشکل و
دشوار میباشد در این آبادی پاسگاه نظامی موجود میباشد و در مقابل بمسافت ۲ کیلو
متر پست جات روس که مرکب از چند ساختمان است ملاحظه میگردد ـ اهمیت این
نقطه بواسطه مجاورت باخط مرز و بودن در محل اتصال رودخانه سمبار و اترك است
ولی رود خانه خود مانع بزرگی رادر مقابل تشکیل داده که از هر هیث قابل توجه است

داش برون

این آبادی در ۷۰ کیلو متری گنبد قابوس واقع شده وضعیت آن خیلی قابل
توجه است چه رودخانه در این محل پیچ بزرگی است که بطور کلی از هرطرف بسمت
نقاط مختلف این محل دید ممتد دارد و بواسطه وجود این پیچ خاك شوروی از سه
سمت این منطقه را احاطه نموده .

آبادی داش برون ۹۰ خانوار و دارای ۱۷۰ نفر جمعیت است در این آبادی
و محل ساختمانهای برای پاسگاه نظامی گمرك کلانتر مرز تهیه شده و ساختمان برای

مرکز گردان در آن شده است .

آنچه بنظر میرسد بدلائل زیر .

۱ ـ وضعیت منطقه شوروی

۲ ـ وضعیت پیچ رودخانه

۳ ـ کم اهمیتی خود نقطه بواسطه نداشتن ارزش نظامی

ساختمان امکنه نظامی در این محل دارای نتایج مهمی نیست چه فرماندهان
آن بهیچوجه آزادی عملی را دارا نیستند .

اینچه برون

آبادی بزرگی است در مجاورت خط مرزکه دارای ۴۰۰ خانواده و ۱۰۰۰
جمعیت است این آبادی تقریبااز بزرگترین آبادیهای مرزی محسوب میگردد ـ درمقابل
این آبادی بمسافت ۳ کیلومتر آبادیهای شوروی که تقریباً هریك در مجاورت تپه واقع
شده ملاحظه میگردد ـ اینچه برون دارای موقیت خیلی خوب و کاملا با ارزش میباشد
چه بواسطه وضعیت خود مخاطرات فوری برای آن در نظر نبوده حتی اگر چنانچه
مرکز گردان مرزی در این آبادی قرار داده شود شایدخیلی نافع و نتایج خوب بتوان
از آن حاصل کرد رود خانه اترك در مجاورت این آبادی تشکیل دریاچه ها داده که خود
بهترین موانع را در اطراف این آبادی تشکیل میدهد .

رود اترك در مقابل این آبادی آخرین مانع را برای مرز ایران تشکیل میدهد
ولی بواسطه باز بودن سمت چپ مانع مهمی برای آن محسوب نخواهد شد .

بطور کلی این آبادی مهم و قابل توجه است و بایستی توجه خاص و کاملی

نسبت بوضعیت آن بشود چه ارزش آن از لحاظ عملیات نظامی و عملیات آتی خیلی زیاد خواهد بود.

تنکلی

این آبادی که دارای ۳۰۰ خانوار و شامل ۹۰۰ نفر جمعیت است درمجاورت خط مرز و در نقطه فوق‌العاده حساس قرار گرفته این آبادی مرکب از دو قسمت است تنکلی بزرك که مرکب از تعدادی آبادی وسکنه بوده و فقط یك پست گمرکی نیز در آن ساخته شده — تنکلی کوچك که در روی تپه و در مجاورت خط مرزی واقع شده این آبادی بمسافت تیر رس موثر تفنك از پست کودری شوری است و پست کودری‌شوری حاکمیت باین آبادی دارد.

رودخانه اترك از سمت راست این منطقه بطرف داخله شوروی داخل شده کوچکترین مانعی در این قسمت مرز بوضعیت فعلی وجود ندارد چه حرکت هرقسمی از مرز باکمال سهولت مقدور خواهد بود.

آبادی تنکلی بیك مسافت از گنبد قابوس — گمش تپه و پهلوی دژ واقع شده از طرف راست بواسطه وجود دریاچه‌ها تاحدی معابر این آبادی مسدود است‌ولی از طرف چپ بر عکس بکلی باز و معابری به طرف نواحی اطراف دارد بطور کلی آبادی تنکلی دارای ارزش نظامی زیاد است چه از لحاظ مجاورت با خط مرز وچه از لحاظ موقعیت ویژه خود.

بندر شاه

این بندر در گوشه جنوب خاوری دریای خزر درمحلی بنام خلیج‌حسینقلی

تا خلیج گرگان واقع است برای انتخاب این بندر باز رسیهای فنی زیادی بعمل آمد و در حدود ۲۵۰ کیلو متر مربع آبهای کرانه بوسیله مهندسین نقشه برداری و تعیین عمق شد و بالاخره محل بندر شاه را بر سایر نقاط دیگر ترجیح دادند.

ازامتیازات مهم‌بندرشاه این است که نسبت به بندرگز وسایر نقاط‌مجاورآن دارای عمق زیاد تری است و بندرگاه آن محفوظ تر و از دسترس موجهای سنگین برکنار میباشد.

اسکله بندر شاه چوبی و بطول ۳۰۰۰ متر است کشتی هائیکه در دریای خزر رفت و آمد میکنند در کنارآن پهلو میگیرند و چون این بندر نقطه نهائی راه آهن است البته توسعه زیادی خواهد یافت و اسکله آن پس از اتمام بررسیهائیکه فعلا بعمل میآید بعدها تکمیل خواهد شد.

فعلادر بندرشاه تعمیرگاه مهمی (درجه ۲) وجود دارد.

یگانه‌عیب بندرگاه تحلیل رفتن آب دریای خزر است که در نتیجه در هرسال برای امکان نزدیك شدن کشتیها مجبور میشوند اسکله را مطولتر کرده و شروع به تعمیرات جدیدی نمایند. بطوریکه در موقع ساختمان بندرگاه طول اسکله در حدود ۱۴۹۰ متر بیشتر نبوده ولی بمناسبت پائین رفتن آب دریای خزر تدریجاً بطول آن افزوده اند بطوریکه بطول فعلی رسیده است.

فصل چهارم

وضعیت اقتصادی و منابع محلی گرگان

در منطقه گرگان از لحاظ منابع محلی ۳ قسمت مشخص را می توان شرح داد.

- منابع زمینی
- احشام
- صید ماهی

منابع زمینی

نظر باینکه تا کنون از رود خانه های اترك و گرگان کاملا در تمام منطقه استفاده کشاورزی نشده لذا حاصل منطقه ترقی شایانی را ننموده است ولی در صورت نصب تلمبه ها و تهیه سد های در طول این دورودخانه ارضی چون مستعد و حاضر برای کشت و زرع و کشاورزی است لذا نتیجه بیشتری را دارا بوده حاصل بیشتری تحصیل خواهد شد - امروزه حاصل عمده این منطقه بین رودخانه گرگان و ارتفاعات و در دره های مصفای گرگان بدست میآید در این منطقه حاصل گندم و جو نسبتاً خوب و برای احتیاجات اهالی منطقه کافی است و حتی برنج نیز زراعت میشود فعلامازادی برای حاصل گندم و جو این منطقه نمیتوان در نظر گرفت ولی درصورت توسعه کشاورزی میتوان قطع داشت که میزان مهمی زائد بر احتیاجات اهالی منطقه

ممکن است حاصل بدست آید.

چه اعتدال هوا - وفور رطوبت و باران استعداد طبیعی زمین گرگان را از زمانهای دیرین یکی از زرخیز ترین نواحی ایران نموده ناحیه جنوبی بانهرهای کوچك و بزرگ و چشمه ها و کاریز های متعدد آبیاری میشود اما در دشت و ناحیه شمالی آب جاری که در سطح جریان داشته باشد موجود نیست زیرا رودخانه گرگان پائین تراز از دشت جریان داشته و ساکنین محل از آب چاه استفاده مینمایند و فقط در چند نقطه با وسائل مکانیکی آب رود را بالا میآورند بنا بر مراتب بالا در نواحی جنوبی محصولاتی که احتیاج زیاد به آب دارند و در نواحی شمالی نباتاتی که تحمل خشکی را دارند میتوان زراعت نمود ولی درصورت تهیه سدها طبعاً منطقه دشت هم مستعد برای هر نوع زراعتی خواهد بود چنانچه طبق مدارك قدیمه این قسم درك میشود که درقسمت دشت هم باغ ها و بوستانهای بوده حتی در بعضی کتب قدیمه نمو درخت نیشکر را در جلگه و اشجار زیتون را در دره های این منطقه اسم برده زمینهای جنوبی گرگان چون سطح جنگلهای قدیمی است لذا از بقایای پوسیده نباتی برگ وشاخه پوشیده شده بنا براین فوق العاده حاصل خیز وقابل رشد ونمو اکثر نباتات است.

اما دشت گرگان برخلاف از خاك های نرم رسوبی تشکیل شده و ابداً جنگلی درآن وجود ندارد بواسطه نرمی وسستی خاك آن بی نهایت قابل زرع وپرقوه وشخمهای عمیق و زراعت های وسیع بسهولت در آن امکان پذیر است و انواع غله مخصوص جو و گندم بطور دیم در آن بطوری نمو مینماید که در وقت درو ارتفاعش از یك متر متجاوز است.

بطوریکه تا کنون آزمایش شده خاك گرگان برای زراعت توتون بسیار استعداد

داشته و از حیث کیفیت از بهترین توتون ها است.

احشام

اگر جلگه بین گرگان و اترك هنوز برای زراعت کاملا مستعد نیست ولی میدان وسیعی برای پرورش دام ها است چه از ازمنه گذشته همیشه در این صحرا وسیع رمه های بسیار اسبهای ترکمنی پرورش یافته و یك مرکز مهمی برای نگاهداری دواب کشور محسوب شده و از این لحاظ در موقع خود توانسته است بهترین خدمت را به ارتش بنماید حالیه نیز این جلگه موقعیت کاملا مناسبی را برای این منظور دارا بوده ومیتواند پرورش تعداد زیادی دام را عهده دار شده وازاین رهگذر خدمت مؤثری نماید بواسطه وضعیت چمن زار های طبیعی خود منطقه گرگان منطقه مستعدی برای نمو و نگاهداری گوسفند در قسمت های جلگه و نیز در قسمت های کوهستانی است بطوریکه در کلیه منطقه گرگان شاید در حدود یك ملیون گوسفند و ۳۰۰ر۰۰۰ بز موجود است.

- گاوهای این ناحیه از نوع گاوهای کم‌شیر کوچك اندام است ولی بتعداد زیاد

- در کرانه های دریای خزر بمناسبت زمین های پرآب گاو میش های قوی وپرشیر یافت میشود که هریك از این گاومیشها روزانه ۱۰ الی ۱۵ لیتر بطورمتوسط شیر میدهد.

- در گرگان یك نوع درازگوش خاکستری کوچك که فوق‌العاده چابك وقوی است وجود دارد.

- در قسمت دشت تعداد زیادی شتر نگاهداری نموده و حتی برای فروش به مناطق مجاور برده میشود.

- در جنگلهای که در دامنه کوهستان ها قرار گرفته ببر های بزرگ وجود دارد - ببر - پلنگ روباه و شغال و سك آبی و سمور و سنجاب و انواع گربه کوهی و جنگلی در این ناحیه بکثرت یافت میشود که از پوست آنها استفاده زیاد اهالی‌میبرند.

- گاو و بز و گوسفند کوهی وشوکا در کوها و جنگلها اهو در دشت بکثرت موجود است دستجات بی‌شمار خوك در بیشه ها زیاد دیده میشود

در جنگلهای گرگان اقسام پرندگان بطور فراوان دیده میشود ازقبیل - مرغ خروس مرغابی اهلی ووحشی - ترنگ - دراج - کبك وغیره

صید ماهی

مراکز صید ماهی درکرانه های گرگان در خواجه نفس - قرسواست که شرح کامل آن در ضمن تشریح شیلات در جغرافیای گیلا ن و مازندران داده شد.

فصل پنجم

راه ها و معابر گرگان

در دشت گرگان و منطقه جلوی ارتفاعات بواسطه جلگه صاف و بی عارضه عبور در تمام طول آن مقدور است یگانه مانع رود خانه ها میباشد که بایستی از نقاط معین و گدار های مشخصی عبور کرد در قسمت شمال رودخانه گرگان بهیچوجه جاده ساخته و پی ریزی شده وجود ندارد تا باران شروع نشده عبور در کلیه جلگه تا پایان کوهستان مقدور خواهد بود ولی بمحض شروع باران این منطقه تبدیل بیك لجن زاری شده و بهیچوجه عبور وسائل خودروی در جلگه مقدور نبوده وناچاراً بایستی بوسیله اسب و پیاده عبور شود.

در قسمت شمال رود خانه گرگان پس از عبور از پل ها میتوان بتمام نقاط کنار اترك رفته و باضافه راهی نیز تامسیر شعبه اترك وجود دارد که به مراوه تپه رفته از آنجا در مسیر رود اترك بطرف داخل دهلیز خراسان سیر مینماید و بطور کلی معابر شمالی اترك در مواقع خشکی قابل استفاده است و در مواقع بارانی بهیچوجه قابل استفاده نخواهد بود (برای وسائل موتوری)

در جنوب رودخانه گرگان نیز دونوع جاده ملاحظه میشود.

۱ ــ جاده های که بمناسبت صافی منطقه قابل استفاده بوده و نظیر جاده‌های شمالی گرگان و در همان شرایط است.

۲ ـ جاده های ساخته و شوسه بشرح زیر

ـ جاده شاهی گرگان گنبد قابوس ـ دشت مینو

ـ جاده گنبده قابوس رامیان شاهرود

ـ جاده گرگان پهلوی دژ

کلیه این معابر درقسمت جلوی سد کوهستانی واقع شده

در کلیه این منطقه سه معبر مهم و چند محور غیر مهم ملاحظه میگردد که جلگه گرگان را به فلات داخلی و دهلیز های مجاور متصل مینماید.

۱ ــ جاده گرگان شاهی که بطرف فلات ایران امتداد یافته درحدود ۳۷۹ کیلومتر میباشد.

۲ ـ جاده گنبد قابوس نوده شاهرود ۲۱۰ کیلومتر که از ــ کم عرضی ترین منطقه کوهستانی عبور و وارد فلات ایران میشود

۳ ــ راه گنبد قابوس مراوه تپه که نصف آن در منطقه کوهستانی عبور می نماید.

گذشته از معابر شوسه مندرجه بالابعضی معابر کوهستانی نیز در این منطقه بشرح زیر وجود دارد.

جاده علی آباد ــ زرین گل ـ گردنه ابر ـ شاهرود.

گرگان رباط قزلق. علی آباد ـ گردنه کجانان ــ تالش ــ شاهرود.

گرگان زیارت که متصل به راه علی آباد میشود

از نردین تا سلمقان بمناسبت کم‌شدن ارتفاع کوهستان تعداد راه‌های پیاده رو در منطقه کوهستانی نسبتاً متعدد و می توان معابر زیادی در این منطقه ملاحظه‌نمود

که اکثر بدشت و از آنجا بطرف داخله امتداد میابد.

چون در بین معابر مندرجه و محور های نامبرده.

ـ محور بندر شاه بشاهی

ـ محور گنبد قابوس شاهرود

قابل توجه است لذا درقسمت پیوست وضعیت جاده های نامبرده بطور مشروح درج میشود.

محور تهران گرگان

جاده از طهران در یك جلگه صاف و بی عارضه تا سرخ حصار امتداد دارد و ازسرخ حصار جاده داخل در یك رشته تپه ماهورهای شده بالاخره بطرف رودخانه جاجرود پائین آمده از روی پل جاجرود عبور کرده پس از عبور از جاجرود باز در پیچ و خم زیاد و از وسط تپه و ماهورها عبور کرده از بومهن وردهن میگذرد سپس باز با ارتفاع وشیب ملایمی بالا رفته به آبادی وقریه جابون رسیده پس از عبور ازاین قریه جاده دماوند در سمت چپ منشعب شده پس از عبور از آبادی یك مرتبه جاده با شیب زیاد بطرف بالا رفته و از روی خط الراس ارتفاعات گذشته واز این محل جاده باشیب زیاد و پیچ وخم بسیاری سرازیر شده و پس ازطی همین وضعیت و اعوجاجات مختلف تا قصبه فیروزکوه ادامه مییابد .

قصبه فیروزکوه واقع ۱٤٥ کیلومتری طهران است این قصبه پس از تأسیس راه آهن اهمیت زیادی حاصل کرده است قسمت عمده امکنه آن تازه وجدید میباشد

جمعیت این قصبه در حدود ۲۰۰۰ نفر ودارای پست وتلگراف امنیه وسایر مؤسسات لازمه است یك دبستان ٦ کلاسه فعلا دارا میباشد خود شهر در بین چندین رشته مجزای ارتفاعات محصور و دارای منظره خوب و قشنگی است. فیروز کوه در ارتفاع ۲۰۰۰ متر واقع شده جاده از فیروز کوه بطور مستقیم ادامه یافته در ۳ کیلومتری از سمت راست یك جاده بطرف سمنان جدا میشود ولی جاده فیروز کوه بطرف گردنه عباس آباد امتداد یافته و پس از شیب مختصری به خط الراس عباس آباد رسید از آنجا بطرف پائین متمایل میگردد از این طرف شیب البرز خیلی تند و محسوس و کاملا ملاحظه میگردد که چه اندازه تندتر از شیب نزولی آن که از طرف فلات آمده اند بوده است در این قسمتهای جاده منظره های قشنگ و جالب توجهی ساختمان راه آهن تهیه نموده که پل‌ها و تونل‌ها بطور مطبق رویهم قرار گرفته و گاهی ۳ الی ۲ طبقه رویهم ملاحظه میگردد جاده با شیب خود پیشرفته و جاده در کنار رود تالار مسیر خود را طی مینماید و تدریجاً داخل در جنگل های در هم میگردد این دره بی اندازه با صفاو با طراوت و درهرطرف آن مناظرخیلی قشنگ و قابل توجهی ملاحظه میشود پس از مدتی جاده به ایستگاه پل سفید رسیده از روی خط آهن عبور مینماید این ایستگاه دارای تشکیلات نسبتاً کاملی میباشد چه راه آهن دراینجا تغییر لکوموتیف میدهد زیرا راه آهن شمال دارای ۳ قسمت کاملا مشخص و معین میباشد از بندر شاه تا شاهی که کاملا در منطقهٔ جلگه صاف میباشد .

از شاهی تا پل سفید که منطقه نیمه کوهستانی و با شیب میباشد

از پل سفید به عباس آباد که منطقه کاملا کوهستاني است.

درشیرگاه ملاحظه میشود که ازجنگل هااستفاده شده وکارخانجات متعددی برای قطع اشجار و بریدن و قیراندود وحاضر نمودن آن میباشد.

جاده سیر خود را در کنار رودخانه ادامه داده به شهر شاهی میرسد این شهر کاملاجدیدی است که از عمران مدت قلیلی گذشته است تمام امکنه و ابنیه این شهر با اصول خیلی مرتب و خوبی تهیه.شده ادارات و دوائر هریك دارای ساختمانها وامکنه خوب وقابل توجهی میباشند خیابانهای این شهر اسفالت شده وبابهترین اصلوبی ساخته شده است.

این شهر در ۹۰ کیلومتری فیروز کوه ۲۴۴ کیلومتری طهران واقع است این شهر دارای کارخانجات متعدد زیادی است ازجمله کارخانه کیسه بافی .

جاده از شاهی در جلگه صاف بدون عارضه بطرف ساری پیش میرود شهر ساری در ۲۴ کیلومتری شاهی واقع شده شهر قدیمی است که تغییرات جدیدآنرا طبق اصول و اسلوب امروزه در آورده ساختمانهای جدید در گوشه و کناران دیده میشود خیابانهای چند ازوسط این شهر گذشته دوائر دولتی هریك دارای ساختمانهای خوبی میباشد از جمله ساختمان ایستگاه راه آهن .

این شهر محل یادکان مختلطی است که در جنوب خاوری شهر (در باغ و محل قدیمی که از صفویه به یادکار باقی مانده) بنا های جدیدی در یك کیلو متری ایستگاه راه آهن دارا میباشند .

جاده از ساری بطرف بهشهر میرود این جاده باز بطور کلی در جلگه ممتد شده . دارای پست و بلندی های خیلی کمی میباشد کهقابل توجه نیست جاده از وسط جنگل های خیلی با طراوتی میگذرد که امکنه جدید در نقاط مختلف آن منظره های

خیلی قشنگ ودلپذیری را تهیه کرده است .

به شهر در ۵۱ کیلو متری ساری و در ۳۱۶ کیلو متری طهران واقع شده این شهر قدیمی و سلاطین صفویه در نزد یك شهر ۳ قصر در ازمنه گذشته تهیه نموده بودند .

یکی قصر واقع در خود شهر که قدری تعمیر شده ومسکون میباشد .

دوم قصرچشمه که بکلی خراب وفقط ساختمانهائی برای حفظ آب مشروب آن شده چه آب مشروب شهر از آنجا داده میشود .

سوم قصرصفیه که بمسافت ٤ کیلومتری شهر درروی یك تپه بود ودارای یك رشته نقب وساختمان های زیر زمینی است فعلابجای این قصر یك قصر جدیدی با بهترین اسلوب بوسیله بهترین معماران ساخته شده که قصر مجلل و مزینی است و از این محل دید فوق‌العاده وسیع و ممتد بطرف جلگه به شهر داراست .

به شهر شهر قدیمی است ولی شکل فعلی آن در نتیجه اجرای ساختمانهای مختلف و ابنیه جدید بکلی تغییر نموده بطوریکه اشخاص که این شهر را از قدیم ملاحظه کرده اند بهیچ وجه امروزه آنرا نخواهند شناخت چه تغییرات فوق‌العاده درخیابانها و ساختمانهای داخلی آن شده در شهر یك کار خانه پارچه بافی دانه است که درسال تا ۱۲ میلیون متر پارچه میدهد باضافه درحدود ۱۲ الی ۱٤ جایگاه مخصوصی برای تهیه توتون در اطراف این شهر ساخته شد .

جاده از به شهر در جلگه صاف ازوسط جنگل عبور و ازپل های متعددبتنی که در روی رود خانه زده شده عبور نمود بطرف گرگان میرود و در ۳۰ کیلومتری گرگان جاده از گردکوی بطرف بندر شاه ممتد میگردد.
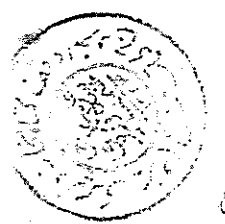
سه کیلو متر قبل از رسیدن به این محل انشعاب یك جاده دیگری بطول ٤ کیلو متر بطرف بندر گز ممتد میشود .

بندر شاه واقع در ۳۸۲ کیلومتری طهران انتهی راه آهن شمال ایران دارای ایستگاه مهم و بندرگاه برای ورود کشتی ها میباشد در این بندرگاه رسوب خاك و پیشرفت زمین بمناسبت کم شدن آب دریا خیلی محسوس است بطوریکه در طرف ده سال اخیر درحدود یك کیلومتر زمین بطرف دریا پیشرفته و درنتیجه این تغییر همیشه مجبور به تغییر بندرگاه وتجدید ساختمان آن میباشند این بندرگاه دارای ساختمانهای خیلی قشنك و جدیدی است ٬

یك جاده از بندر شاه بخواجه نفس که ۱۲ کیلو متری بندر شاه است ممتد میشود.
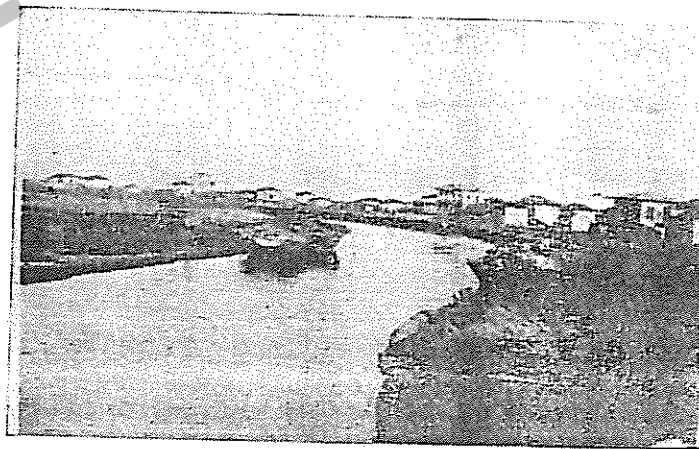
منظرهٔ خواجه نفس و رودخانهٔ گرگان

گرگان ـ واقع در ٤۱۹ کیلومتری طهران مرکز اداری ـ بازرگانی ـ نظامی مهم و قابل توجهی برای دشت گرگان میباشد .

جمعیت این شهر و اطراف آن فعلا در حدود ۳۵۰۰۰ هزار نفر است ولی ازهرحیث استعداد کامل برای ترقی و پیشرفت داشته قطعا درمدت قلیلی ترقی کرده و جمیت و نفوس آن روز بروز بیشتر خواهد شد .

این شهر مرکز پادگان نظامی است.

ازاین شهر یك جاده کوهستانی بطرف زیارت که ده کیلو در شمال شهرو در رشته البرز واقع است ممتد میشود گرچه این جاده از لحاظ اقتصادی کشیده شده ولی دارای ارزش نظامی هم میباشد

از گرگان جاده درجنگل و در جلگه بکلی صافی بطرف گنبد قابوس امتداد یافته از علی آباد عبور و بعداً در ۳۸ کیلو متری جاده مخصوصی از آن منشعب و بطرف راست بطرف رامیان میرود رامیان قصبه فوق العاده باطراوت و بی اندازه قابل توجهی است .

قدری پائین تر در ۲۵ کیلو متری گنبد قابوس جاده شوسهٔ از این جاده منشعب و بطرف نوده و شاهرود میرود این جاده بی اندازه مهم و ازلحاظ نظامی ارزش زیادی دارد .

در ۱۸ کیلو متری گنبدقابوس جاده دوشعبه شده یك جاده بسمت راست به قصبه دشت مینو که قصبه خیلی بزرك مهمی است ممتد میشود باتغییرات زیادی که دراین قصبه حاصل شده یك شهر کوچکی میباشد که امروزه در راه ترقی و پیشرفت است وقطعاً در مدت قلیلی شهر بی اندازه خوب و قابل توجه خواهد شد از این قصبه جاده مخصوصی بطرف گنبد قابوس ممتد میشود جاده سمت چپ از محل انشعاب جاده مستقیماً بطرف گنبد قابوس امتداد دارد .

گنبد قابوس واقع در ٤٩٠ کیلومتری تهران ودر ٧١ کیلومتر گرگان در عقب رود خانه گرگان بواسطه مجاورت با رود خانه اترك قابل ملاحظه و در ٧٠ کیلو متری خط مرز است.

جمعیت این شهر در حدود ٦ هزار نفر است در این شهر خیابانها و ابنیه جدید ساخته شده در شهر کار خانه پنبه پاك کنی دائر گردیده و شهر روز بروز در ترقی است. شهر محل پادگان نظامی است.

جاده گرگان نوده. شاهرود

ساختمان این راه مهم که صفحات زرخیز شمالی کشور را با کمال سهولت و آسانی به فلات داخلی می پیوندد از آبانماه ١٣١٤ آغاز گردیده پس از چهار سال ساختمان آن به‌پایان رسیده است.

طول این راه مهم ٢٠٣ کیلو متر میباشد که نقاط زیر در مسیر آن واقع گردیده شاهرود ـ خوش ییلاق بمسافت ٦٨ کیلومتر ـ خوش ییلاق ـ قیل آباد ١٥ کیلومتر ـ قیل آباد ـ نوده ٣١ کیلومتر از نوده به شاه پسند ٦ کیلومتر ـ شاه پسند گرگان ـ ٨٣ کیلومتر.

راه مزبور از ٧ کیلومتری گردنه خوش ییلاق در نقاط کوهستانی عبور نموده و تا نوده یعنی ٦٠ کیلومتر آن تمام از کوههای بلند و از میان صخره‌های عظیم عبور مینماید.

در طول این راه متجاوز از ٢٠٠ پل ساخته شده که سه پل آن پل چهل دختر بطول ٧٠ متر پل غزنوی بطول ٣٥ متر و پل نوده بطول ١١٠ متر که از

آهن و بتون ساخته شده و از هرجهت مقاومت کافی برای عبور خود رو های بزرگ دارد واز شاهکار های ساختمانی این راه میباشد.

این راه از گردنه خوش ییلاق که دارای ١٢٥٠ متر ارتفاع از سطح دریاست عبور مینماید مناظر کوهستانی این قسمت راه فوق العاده تماشائی و حیرت انگیزاست.

عرض راه در همه جا ٨ متر و باوجود کوهستانی بودن حد اکثر شیب راه ٧ در صد میباشد و حد اقل پیچهای آن در جلگه ٢٠٠ متر و درزمین های هموار ٦٠ متر است بدین ترتیب از لحاظ فنی و استحکام نیز در ساختمان این راه کمال دقت شده است.

شاه پسند ـ چهار راه مهمی است که راههای گرگان ـ رامیان ـ نوده ـ شاهرود گنبد قابوس ـ دشت مینو از آن مجزا میشود از این چهار راه مهم میتوان داخل محور نوده شاهرود شد.

از شاه پسند تا ١١ کیلو متر جاده از جلگه عبور نموده و دارای همان مشخصات جاده های شمالی دشت گرگان میباشد.

پس از ١١ کیلومتر این جاده از پل چوبی بطول ٤٠ و بعرض ٤ متر عبور مینماید که این پل در روی رود خانه سنگ زده شده است علاوه بر اینکه این پل استقامت زیادی ندارد عبور از رودخانه هم کار آسان و سهل میباشد.

پس از عبور ازاین پل جاده داخل کوهستان میشود پیچ و خم های جاده کاملا زیادو فوق‌العاده مشکل است چون‌این جاده جدیدالاحداث است از بدنه های کوه ریزش های زیادی میشود جنگل کاملا جاده را در این قسمت مستور نموده است.

پلهای مهم در حدود ١٥ عدد میباشد که واقع بین چهل دختر تا خوش

ییلاق است هرچه جاده بطرف شاهرود نزدیك میشود وضعیت جنگلی و مرطوب بودن هوا کمتر شده و نظیر هوای داخلی فلات میشود .

علاوه بر پلهای مهم که در حدود ۱۵ عدد میباشد نقاط حساس زیادی در این راه یافت میشود

در زمستان ایاب و ذهاب مشکل و عرض جاده چون فقط اجازه عبور دو ارابه را میدهد بهره جاده چندان زیاد نبود و عبور دو کامیون مخصوصاً در پیچ ها به اشکال برمیخورد.

زیاد نمودن دو راهی ها و عریض نمودن جاده در سر پیچها به‌بهره برداری میافزاید.

از لحاظ ترمیم جاده وسائل فراهم است ووجود چند آبادی کوچك درامتداد جاده این وسیله را تسهیل مینماید.

زندگانی ـ برای زندگانی در این منطقه آبادی مهمی موجود نیست ولی غیر از زمستان در سایر فصول عبور و مرور افراد وتوقف آنها در روی این محور فوق‌العاده راحت است.

چشمه ها و رودخانه آب را فوق العاده تسهیل مینماید عبور پس از ٥ کیلو متر از شاهرود به چهل دختر حتی در روز عملی بوده و وجود جنگل مانع دید است هوای این جاده از لحاظ بهداشت حتی در زمستان هم فوق‌العاده خوب است .

فصل ششم

بررسی منطقه از لحاظ نظامی

اینك که بررسی مادر قسمت های طبیعی ـ انسانی ـ اقتصادی خاتمه یافت‌برای در نظر گرفتن ارزش و اهمیت نظامی این منطقه توجه به نکات زیر مهم و قابل توجه است .

۱ ـ نقاط مهم گرگان .

۲ ـ سمت های مهم در گرگان .

۳ ـ خطوط مشخص گرگان وارزش هریك .

٥ سمت های ممکنه برای رسوخ در گرگان .

نقاط مهم گرگان

۱ ـ شهر گرگان که‌امروز دارای ۳٥۰۰۰ سکنه ومرکز شهرستان گرگان محسوب شده بواسطه مرکزیت اداری و وجودپادگان و واقع بودن روی محل تقاطع جاده ها قابل توجه است .

۲ ـ بندر شاه که انتهای راه آهن سر تا سری کشور و بندر گاه مهم جهت کالای فرستاده و وارده به کشور و سربندر ورودی راه آهن ایران ازطریق دریای‌خزر محسوب میشود قابل توجه است :

۳ ـ گنبد قابوس ـ پهلوی دره ـ که دو سرپل مهم درکرانه رود خانه گرگان محسوب میشوند .

٤ ـ مراوه تپه که کلید دهلیز خراسان محسوب میگردد .

سمت های مهم در گرگان

پس از ورد بدشت گرگان میتوان به دو طرف متوجه شد .

١ ـ بطرف فلات مرکزی ـ که برای انجام این منظور ٢ جاده شوسهٔ فقط وجود دارد .

راه کرد کوی بطرف فیروز کوه که بایستی از دره طالار و فیروز کوه عبور نماید .

راه نوده که بطرف شاهرود میرود .

از این دو محور چون راه دومی تا فلات ایران ١٢٠ کیلومتر بیش نیست لذا مهم تر از محور اولیه بوده و اهمیت نظامی آنهم بیش از محور اولیه خواهد بود .

٢ ـ بطرف دهلیز خراسان ـ ازدشت گرگان میتوان با توجه به مراوه تپه و دره اترک به دره بجنورد رسوخ نموده چه این دره نسبتاً مستقیم و باز تر بوده رسوخ در این دهلیز بجنورد را از جناح باختری تحدید خواهد کرد .

پس ملاحظه میکنیم گرگان در حقیقت درب ٣ دهلیز مهم کشور بطرف فلات مرکزی و خراسان شمرده میشود .

خطوط مشخص گرگان

در منطقه گرگان ٣ خط مشخص بنظر میرسد :

ـ رودخانه اترک

ـ رودخانه گرگان

ـ سد ارتفاعات جنوبی گرگان

رودخانه اترك در خط مرز واقع و در اولین نقطه خاك کشور ایران است ٢/٣ مسیر آن خوب و دارای بهترین ارزش از لحاظ تهیه مانع بوده و میتوان قطع داشت که از هرلحاظ قابل توجه است فقط ١/٣ مسیر آن فعلا باز و عبور از این منطقه سهل و درنتیجه اهمیت ٢/٣ اولیه را هم بکلی هذف و قسمت بالارا دور خواهد زد

ـ گذشته از شرح بالا نکات زیر نیز در این خط قابل توجه است؛

١ ـ ١٢٠ کیلومتر جناح در این خط از طرف دریا در تهدید است که امکان دست یابی به کرانه های آن مشکل نیست

١ ـ کلیه اراضی صاف بی عارضه و بدون اشجار است .

رودخانه گرگان

گرچه عرض و عمق این رودخانه از رودخانه اترك کمتر است ولی چون در تمام مسیر خود دارای یك اهمیت است لذا یك مانع ممتدی محسوب شده وازرودخانه اترك با ارزش تر میباشد ولی غیر قابل عبور آنرا نمیتوان محسوب داشت .

مشخصات

مانع ممتد در تمام طول خود

ـ در جناح فقط دارای ١٨ کیلومتر مرز دریائی .

ـ وجود منطقه مشجر قدری در عقب تر

ـ ٧٠ کیلومتر دور از خط مرز واقع شده

سد کوهستانی ـ این خط از دو خط نامبرده بالا خیلي با ارزش ترو مهم تر

بوده و با متکی شدن به کوهستانهای مرتفع میتوان در مصرف قوا صرفه جوئی کامل‌را مرئی داشت .

محسنات ـ وجود موضع کوهستانی مهم که فقط دارای چندین معبر است در نتیجه صرفه جوئی در مصرف قوا وجود جنگل های انبوه و مستور بودن حرکات از دید زمینی و هوائی.

معایب ـ بطور خوبی ملاحظه میشود کـه این موضع در عقب دشت گرگان واقع شده و برای اشغال آن بایستی کلیه منطقه‌را ترك کرد .

بنا بر مراتب مندرجه بالا میتوان بابررسی این‌خطوط این‌قسم نتیجه گرفت که در منطقه گرگان یکی از دو خط اولیه ـ اترك یا گرگان خوب و مناسب است و خط سوم فقط برای جلوگیری از رسوخ به‌فلات ایران قابل توجه است

سنجش ارزش مناطق شمالی گرگان و گرگان

یك دقت و توجه به شمال گرگان بطور وضوح ما را متوجه خواهد کرد که در شمال این منطقه بهیچوجه هدفهای جغرافیائی وجود نداشته نقاط حساس و قابل توجه این منطقه از چندنقطه تجاوز نمی‌نماید آنهم اگر اهمیتی‌را حائز است ازلحاظ وجود خط‌آهن ماورای خزرازقبیل ـ دزلوالوم ـ قزل‌اروات ـ چکش‌لر ـ کراسنودسك‌است در صورتیکه این‌مناطق بهیچوجه دارای‌حاصلخیزی مهمی نموده سکنه کلیه این مناطق از ۵۰۰۰۰ نفر تجاوز نمی نماید و باضافه در عقب این نقاط هم جز صحرای بی‌آب‌و علف دشتهای وسیعی که تا سیبری ممتد است چیز دیگری بنظر نمیرسد ولی در طرف کشور شاهنشاهی ملاحظه میکنیم.

شهر گرگان ـ مرکز شهرستان‌شمالی که دارای ۳۵۰۰۰ جمعیت است‌واقع شده (باحومه)

بندر شاه سربند راه آهن سرتاسری ایران که از لحاظ سوق‌الجیشی‌و نظامی قابل توجه است واقع گردیده از این منطقه معابر مهمی بطرف خراسان ـ شاهرود ـ تهران موجود است.

کلیه منطقه حاصلخیز ـ زرخیز ـ چه ازلحاظ تهیه احشام وچه‌از لحاظ ارزاق

در نتیجه این بررسی سریع بنظر خواهد رسید هرقدر سمت شمالی دارای اهمیت نظامی و اقتصادی نیست برعکس منطقه جنوبی از هرلحاظ قابل توجه و قابل اهمیت است .

برای رسوخ به منطقه گرگان سه‌طرف مشخص بنظر میرسد

ـ از طرف دریا

ـ از طرف جلگه

ـ از طرف کوهستان

ازطرف دریا مستلزم دست یابی بکرانه است چون در این قسمت تمام کرانه های صاف است در تمام کرانه ها دست یابی سهل بوده ولی بندر گاهی در مقابل نیست ولی پس از عبور و دست‌یابی بکرانه باز بجلگه وارد شده و به‌یکی ازرودخانه‌ها مصادف خواهیم شد ولی طرز عمل کرانه‌ها نسبت به دو رودخانه متفاوت است در صورتیکه در پشت‌رودخانه اترك باشیم‌یك جبهه ۱۲۰ کیلومتری را درمعرض تهدید دریا خواهیم داشت در صورتیکه در مصب گرگان فقط ۱۸ کیلومتر کرانه‌بیشتر باقی نخواهیم‌داشت و تقریباً ازمصب رودخانه گرگان تا بندر شاهپور خواهد بود .

از جلگه ـ در این حال ملاحظه میکنیم رودخانه اترك تا یارم تپه وایشك تپه مانعی برای ما بوده ولی ۷۰ کیلومتر آخر مسیر آن باز وعبور هر گونه وسائل موتوری با سرعت قابل توجهی مقدور خواهد بود و تا رود گرگان کوچکترین مانعی را درمقابل نخواهد داشت .

از طرف کوهستان

در این مرحله ملاحظه میکنیم از طرفین دوزاوآلوم هرگونه حرکتی بطرف ارتفاعات کوپه داغ و دامنه ارتفاعات آن و بعداً ارتفاعات جنوب سملقان وشیب ملایم آن مقدور بوده و پس از وصول بکوهستان نردین و جاجرم پیشرفت آن سهل و حتی کوهستان ابروشاه کوه راهم از جناح تهدید خواهد نمود.

نتیجه

ناحیه گرگان در سده های گذشته اهمیت تاریخی بسیاری دارا بوده ودراینکه این سرزمین مهد تمدن های درخشان و مختلفی بوده و قبل از ورود آرینها چندین سده مرکز یا معبر یکنوع مدنیت عالی از نوع تمدن سومری بوده تردیدی نیست .

تحقیقات و حفاریهای علمی در (ترنك تپه) و (شاه تپه) بمنظور کشف آثار تاریخی و اسناد معتبر این نکته را واضح می سازند بطوری که اگر بگوئیم اعماق این اراضی یك موزه غنی و نمایشگاه گرانمایه ایست از مجموعه های قیمتی و آثار مختلف اعصار درخشان اغراق نگفته شاید با کاوشهای ممتد علمی صدها مسئله از مسائل مستور و پوشیده تاریخ مانند پیکار های ایران و توران ـ اقوام اشکانی ـ داهها ـ اشکانیان ساسانیان ـ اعراب ـ سلسله های ایرانی بعد از اسلام را میتوان روشن نمود زیرا این ناحیه

میدان کشمکش و عرصه گیر و دار و خلاصه منطقه تصادم نژاد ها و اقوام مختلفه و ضمناً محل آمیزش و اختلاط و بازرگانی و دادو ستد بوده است جاده معروف ابریشم از آنجا عبور میکرده آمیزش و ترکیب تمدنها ـ تنوع و رنگارنگی ـ آثار مکشوفه این سرزمین در کمتر نقطه‌ای دیده میشود.

شهرستان گرگان از ٤٥ سده پیش مرکز یا معبر و محل نشر و بسط تمدنی که آنرا شبیه تمدن سومری بین النهرین میدانند بوده و آثاری که اکنون در موزهٔ تهران موجود است و در نتیجه حفاریهای علمی بدست آمده گواه این مدعاست و بعد از ورود آرینها نیز فضل مشترك تمدن ایرانی با اقوام زرد پوست آسیائی و سکائی واقع شده

شهر گرگان که زمانی آنرا (ورکان و هیرکانی)مینامیدند ازقدیمترین ازمنه تاریخی وجود داشته ـ اسکندر ازاین شهر عبور نموده و در زمان اشکانیان و ساسانیان عرصه گیر و دار وخود نمائی ایرانی و تورانی ها بوده است .

قوم داه که از اقوام سکائی محسوبند در شمال این ناحیه سکونت داشته بدینجهت آنرا دهستان نامیده اند فیروز شاهنشاه ساسانی مدتی در این سرزمین با هونهای سفید (هیتالیان یا هیاطله)دست و پنجه نرم کرده خود وفرزندانش سر در این راه گذاشته‌اند قباد و انوشیروان با ترکها و سایر اقوام دست بگریبان بوده اند در آخر به بستن سدی عظیم بطول ۳۰۰ کیلومتر که آثار آن هنوز بپاست و تالب دریای خزر ممتد است اقدام نموده اند و اکنون (بقزل آلان) موسوم است . بعد از غلبه اسکندر در تمام ادوار موقعیت تاریخی خود را از دست نداده و حتی در زمان اسلام یکی از مراکز مهم تمدن و تشیع یا بزرگترین مظهر ایرانیت بوده است . آل زیار ـ شهر قدیم جرجان که در

۱۰۸ کیلومتری شمال خاوری گرگان فعلی و در ملتقای رود گرگان ورود نردین (جاجرم)
واقع شده باوسعت بسیار و آبادی وعظمت کم نظیر وقصور عالیه ساخته کثرت جمعیت.
آبادی - بازرگانی صنایع و حرف بالاتر از همه رونق بازار شعر و ادب و علوم فرهنگ
این شهر را در تمام ممالک اسلامی آنعهد معروف نموده بود و تواریخ و جغرافیاهای
معتبر از آبادی و عظمت آن توصیف هانموده‌اند.

اوج ترقی و آبادی این شهر در زمان امیر بزرگ شمس المعالی قابوس
بن وشمگیر بوده‌است که شعرای بزرگ وعلمای عالی مقدار را بدربار خود که در واقع
بصورت یك مجلس درس و بحث و مشاعره در آمده بود گردآورده بوددر این شهرمدتی
ابن سینا و ابوریحان بیرونی اوقات خودرا به تحقیقات علمی و فلسفی گذرانده اند
و زمانی ابوبکر خوارزمی ادیب معروف را به خود جلب نموده

اکنون از آثار این شهر عظیم جز خرابه هائی وسیع و پراکنده درساحل
گرگان و گنبدی عظیم که خوابگاه امیر قابوس و نماینده معماری زیبا و متین آن عصر
است چیز دیگری باقی نیست.

صحرا گردان مغول چنان بنیان عظمت این‌شهر را از هم فرو ریختنند که
دیگر روی آبادی را تا زمان حاضر بخود ندید.

**امروز با آنکه در نتیجه تحمل شدائد گذشته گرگان دچار خرابی
بسیار شده ولی استعداد زمین امکان ترمیم خرابی ها را مقدور و موقعیت فعلی
آن در سر راه فلات ایران و دهلیز خراسان بزرگترین اهمیت نظامی را برای
آن بوجود آورده که روز به روز اهمیت آن افزوده خواهد شد**
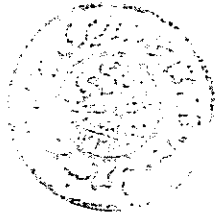
بخش دوم

دریای خزر

چون کرانه های شمالی کشور شاهنشاهی در طول دریای خزر واقع شده و
برای آنکه بهتر پی به اهمیت این کرانه ها برده شود بررسی دریای خزر برای ما کمال
اهمیت را دارا خواهد بود اینست که در این بخش وضعیت دریای خزر را بطور کلی
مورد بررسی قرار میدهیم.

فصل اول

وضعیت کلی دریای خزر یا دریای مازندران

۱-مقدمه ـ دریای خزر بزرگترین دریاچه های روی زمین و مساحت آن
درحدود ۴۳۸ر۶۹۰ کیلومتر مربع و محیطی بالغ بر ۳۰۰۰ کیلومتر دارد که
۹۰۰ کیلومتر آن کرانه های کشور شاهنشاهی است که حداکثر عمق آن ۹۴۶ متر
میباشد و سطح این دریا ۲۶ متر از سطح دریای سیاه پست‌تر است این دریا درکتب
قدیمه به‌اسم دریای گرگان ودریای ابسکون معروف بوده است که اروپائیها آنرا کاسپین
نامند زیرا طوایفی موسوم به کاسپی سابقاً در کرانه آن سکنی داشتند علمای قدیم
تصور مینمودند که دریای خزر به اقیانوس مربوط است ولی **مارکوپلو** ایطالیائی که
معاصر **هلاکوخان** بود دور این دریارا پیموده وکشف کرده که دریای خزر دریاچه

وسیعی است بعقیده اشخاص و علمای امروزه دریای آرال و دریای خزر بهم متصل بوده
چنانچه هنوز هم بین این دودریاچه باطلاقهائی دیده میشود رود جیحون که حال وارد
دریای آرال میشود سابقاً وارد دریای خزر میشده و اهالی استانهای بلخان که ترکمان
میباشند اظهارمیدارند که استان بلخان سابقاً مجرای رود جیحون بوده است وتا پانصد
سال قبل هم وارد دریای خزر میشده ولی به سبب زلزله عظیمی تغییر مصب داده -
دریای خزر آبش از سایر دریا ها تلخ تر است و تلخی آن بواسطه چشمه های نفطی
میباشد که در اطراف آن بوده در خود دریا هم چشمه های نفط متعدد وجود دارد -
طول آن از شمال به جنوب ۱٫۲۸۰ کیلومتر و عریضترین نقاطش ۴۵۰ کیلو متر و
باریکترین نقاطش ۱۶۰ کیلومتر میباشد عمیق‌ترین نقاط آن ۹۴۶ مترعمق دارد.
مطابق اطلاعاتیکه اداره کل کشتیرانی شوروی میدهدبواسطه کم آبی دریای خزر
در کف دریا بعضی آثار و علائم کشف شده که میرساند در سده های قدیم در نقاط این
دریا امکنه وساختمانهائی وجود داشته که درزیر آب مدفون شده اندکما اینکه در نزدیکی
بادکوبه آثار بسیار قدیمی نمایان شده.

۲- موقعیت جغرافیائی - دریای خزر واقع بین قاره آسیا واروپا ومنبسط
شده بین ۳۷ و ۴۷ درجه عرض شمالی (۴۷-۵۵) درجه طول خاوری.

۳- مساحت و طول وعرض - از شمال به جنوب طول این دریا ۱۲۸۰
کیلومتر و عرض آن بین ۱۶۰ تا ۴۵۰ کیلومتر در نقاط مختلف میباشد. مساحت
آن بالغ بر ۴۳۸٫۶۹۰ کیلومتر مربع است (کمی زیادتر از دریای بالتیک)
از این مساحت ۲۲۲۰ کیلومتر مساحت جزائری است که در این دریاواقع
شده سطح این دریا ۲۶ متر پائین تر از سطح اقیانوس است.

۴- وضعیت طبیعی- وضعیت طبیعی این دریاچه توسط **ون بارار-ایواشنتو**
در سنه ۱۸۶۲ - ۱۸۷۰ بوسیله **کریم** واندرسو ۱۸۹۵ و بواسطه **اسپید** ۱۸۹۷
سید لیتر و کیپنوویچ ۱۹۱۲ - ۱۹۱۵ مورد بررسی دقیق قرار گرفته بطور کلی
برای بررسی میتوان این دریاچه را به سه قسمت مجزای تقسیم نمود.
یکم- قسمت شمالی که درطرف خاور تشکیل خلیج عمیق **مورتوی کولتوک**
را میدهد در این قسمت رود خانه های مهم ولکاواورال ترک وارد این دریاچه میشود
کرانه باختری آن از مصب ولکاتالب کوما بوسیله هزاران مجرای باریك و مواد لجنی
گرفته شده به مساحت ۲۰ الی ۵۰ کیلومتر این مجراها بواسطه آب دریا یاآب خود
رود خانه ها باز میشوند خط کرانه خلیج مورتوی کولتوك در طرف شمال باختری
واقع و در قسمت جنوبی آن یك جانپناهی در دشت **اوست اورت** بین این دریاچه و
دریاچه ارال ملاحظه میگردد.
دوم - قسمت مرکزی این قسمت در جنوب خطیکه که از خلیج (دماغه)
کو ما تاشبه جزیره منقشلاق ممتد میشود واقع شده در روی ۱۰ - ۴۴ عرض شمالی
کرانه های خاوری این قسمت بلند تر است بین ۳۱ و ۴۲ عرض شمالی و
عمق دریاچه زیاد میشود بطوریکه عمیق ترین نقاط آن به ۷۵۸ متر میرسد این قسمت
مرکزی دریای خزر است که تامجاورت شبه جزیره آبشرون منبسط میگردد در این
قسمت ترك و چند رودخانه کوچك دیگر که استانها قفقازیه را مشروب مینمایدوارد
آن میشوند در بلند مقابل خط ۳۲ عرض شمالی ارتفاعات قفقازیه به کرانه نزدیك شده
و یك معبر کوچکی باقی میگذارد که از سده های قدیم همیشه مستحکم میشده
کرانه های خاوری این قسمت باز بوسیله جلگه اوست اورت تشکیل شده

که بارتفاع ۱۵۰ الی ۲۵۰ متر از سطح دریا میباشد ولی در درجه ۴۲ عرض شمالی دریاوارد جلگه شده تشکیل قره بغازرا میدهد که بواسطه معبر خیلی کوچکی از دریا جدا شده (بعرض ۱۰۰ الی ۱۵۰ متر) در داخل این دریاچه کوچك هیچ گونه رودخانه وارد نشده ولی جریان آب آن بی اندازه زیاد است در حدود ۱۲ الی ۸ کیلو متر در ساعت مساحت این حوضه کوچك داخلی در حدود ۱۸٫۴۰۰ کیلو متر مربع میباشد ولی عمق آن بطور مختلف بین (۱ تا ۱۲ متر است) تبخیر در این قسمت بی اندازه زیاد میباشد بطوریکه یك جهت عمده تحلیل رفتن آبهای دریا خزر میتوان وضعیت این دریاچه داخلی را محسوب داشت.

سوم ـ قسمت جنوبی واقع در جنوب خطی که از باد کوبه به کراسنودسك میرود این قسمت جنوبی عمیق ترین قسمت های دریای خزر محسوب میشود در طرف باختر این قسمت ارتفاعات قفقازیه و در خاور آن ارتفاعات کوبه داغ میباشد در طرف جنوب آن ارتفاعات ایران ملاحظه میشود که بازدن یك دایره از لب رود خانه کورا تا دشت گرگان بمسافت متغیری از دریا ممتد میشود دراین قسمت خلیج پهلوی و گرگان ملاحظه میگردد رود خانه سفید رود و تعدادی رودخانه های کوچك وارد آن می شود در گوشه جنوب خاوری آن رود خانه اترك وارد میگردد.

عمق دریا در این قسمت بین ۳۵ تا ۷۰۰ متر و عمیقترین نقاط آن ۹۴۶ متر است که درسنه ۱۹۲۲ توسط کیپنوویچ تعیین شده حجم آب رودخانه‌ها و دریاچه های مختلفی که داخل آن میشوند بطور کلی ۷۹٫۳۲۰ متر مکعب زیاد تر از دریای شمال و بالتیك است کلیه حجم این دریا درحدود ۳۷٫۳۳۰٫۰۰۰ کیلو متر مکعب است که بیشتر بطرف شمال خاوری منحرف گردیده است بیشتر آب دریاچه بوسیله

رودخانه ولگا است که $\frac{۲}{۳}$ آبهای آنرا میدهد (۳۰۱ متر مکعب درهردقیقه). علاوه براین رودخانه مهم ـ رودخانه های دیگر هم وارد آن میشوند بشرح زیر اورال ـ ترك ـ سولاك ساموردرطرف شمال باختری.

در طرف جنوب باختری کورا ـ ارس از طرف قفقازیه سفید رود و اترك از ایران.

سطح دریاچه و وسعت آن در سده‌های مختلف ـ کیپنوویچ در بررسی های دقیق خود تعیین مینماید که در صورت نبودن تبخیر سطح این دریاچه در هر سال ۱٫۳ متر بالا خواهد آمد ولی بواسطه وجود تبخیر سطح آن لا ینقطع در تغییر است و باضافه در هر فصلی دارای سطح مخصوصی است.

پائین ترین سطح آن ـ در آذر ماه بالا ترین سطح آن در خرداد و تیر است.

وضعیت ارتفاع سطح دریا در باد کوبه در سنوات مختلف بشرح زیر بوده است.

۱۳۰۶ ـ ۱۳۹۵ سانتیمتر
۱۳۳۸ ـ ۷۶۳ »
۱۷۱۵ ـ ۳۰۵ »
۱۸۱۷ ـ ۵۱۵ »
۱۸۴۵ ـ ۲۱۶ »
۱۸۴۷ ـ ۲۹۷ »
۱۸۵۳ ـ ۲۵۴ »
۱۹۰۰ ـ ۲۹۶ سانتیمتر

از روی این صورت ملاحظه میشود سطح دریا در ۱۳۰۶ یازده متر بالاتر از سطح حالیه بوده است در سنه ۱۹۱۵ بقدری سطح دریا پائین بود که کشتی رانی در قسمت شمالی با اشکال صورت میگرفت.

سطح دریای خزر درازمنه سابق باسطح دریای بالخاش یکی بوده است ولی امروز «۲۶» متر عمیق‌تر ازآن است درحدود جنوبی این دریاچه که ارتفاعاتی است از روی خطوط آثار آنها ملاحظه میشود که سطح آب ۲۰ الی ۲۵ متر بالاتر از سطح فعلی بوده است.

ترکیبات آب دریاچه خزر - طبق اکتشافات و بررسیهای دقیقیکه بعمل آمده است نمك معمولی ۸۲ در صد یافت میشود در صورتیکه در آبهای اقیانوس این ماده در حدود ۷۸ در صد است سولفات دومنیزی ۲٤ درصد در صورتیکه در آبهای اقیانوسها پنج در صد بیش نیست

در خلیج قره بوغاز مقدار نمك خیلی زیاد است.

در عمق ٤۰۰ متری دریای خزر اکسیژن یافت نشده بهمین قسم در بالخاش باین مناسبت در این عمق حیوانات جاندار یافت نمیگردد.

جریان هوا - کیپنویچ در ۱۹۲۲ کرانه را برخلاف کلوکویچ ازخاور به باختر طی کرده و در مجاورت کرانه بررسیهای زیادنموده است.

درجه حرارت متوسط این منطقه در زمستان بین ۱۹ درجه در شمال و ٤٦ درجه در جنوب است در تابستان این حرارت به ۷۳ در شمال و ۸۲ درجه در جنوب میرسد.

درعمق ۳۰۰ متر درجه حرارت بین ٤۱ و ٤۳ درجه است.

مصب ولکا ۱۱۲ روز درسال یخ میزند

زمستان در قسمت شمال خیلی سخت است ۱۳ درجه گاهی ۲۲ درجه وحتی در دشت اوستاورت کمتر ازاین درجه‌هم دیده میشود باد های شمال وخاوری سختی زمستان را زیاد تر مینماید باد های تابستان متغیر است.

۷- حیوانات و گیاههای داخلی دریاچه - این قسمت بوسیله لسکر - سارو - وکوتیتچ - ایشوالدوکم - مورد بررسی قرار گرفته است کلیه حیوانات و گیاههای این دریاچه مثل سایر اقیانوس ها میباشد باضافه چیزهائی در این دریا دیده شده که در سایر نقاط نیست از جمله پروتوزا - سه قسم ابر ۲۵ قسم مولوسك (امبلی بودها) متعدد - ماهیهای این دریا بطور عموم خوب است باضافه یکقسم حیوان پستاندار سلك دریائی شبیه به سگهای آبی که در اقیانوس منجمد شمالی است یافت میشود.

این هیئت اکتشافاتی کرده اند که در عمق ٤۰۰ متر هیچ حیوانی یافت نمیشود ولی بالاتر از این عمق تدریجاً به حیوانات مختلف برخواهیم خورد

فصل دوم

وضعیت تاریخی دریاچهٔ خزر

۱ ـ دریاچه اورال وخزر در سوابق ایام خیلی وسیع بوده است بطوریکه آثار حدود آن در استان ولکا ـ اورال ـ ایرتیش و خط تقسیم کننده آبهای **دون کاریا الیا** و تا حدود رشته جبال **تیان شان** و هندوکش دیده شده ولی تدریجاً بواسطهٔ تغییرات مختلف این دو دریاچه از یك دیگر مجزا گردیده اند حتی فوسیلهائیکه از ته دو دریای اورال و خزر برداشته شده ومورد آزمایشات عدیده قرار گرفته است میرساند که هردو یکسان ویك قسم میباشند . **ایوان موشکتو** درسنوات بین ۱۸۵۰ـ۱۹۰۲ بررسیهای زیادی دراین خصوص نموده است کتشافات دیگری که درصحرا های قره‌قوم و قزل قوم شده است همین مطالب را ثابت مینماید ولی حدود شمال باختری این دریاچه تعیین نشده چه در این قسمت تپه های ارژنـی و حاجی طرخان سدی تشکیل میدهند در حدود شمال آ ثاری ملاحظه شده که ثابت مینماید حدود آن در قـدیم تا ۱۶۰۰ کیلومتر آن طرف اورال بوده وباینجا قسم تا ۲۵۰ کیلومتری ارتفاعات **ساری قمیش** ممتد میشده است .

طبق مندرجات بالا این دریاچه عظیم در سوابق ایام مساحت و وسعت زیادی را در زیر داشته بطوریکه باز طبق بررسیهای عمیق علمای فن معلوم گردیده است که این دریاچه با دریای **ازوف** از طریق چین خوردگیهای مانیش متصل بوده در عصر سوم

این دریاچه همان اقیانوس **سامارتیان** بوده است که از وسط دانوب باختری رومـانیا جنوب روسیه و استانهای فعلی خزر و اورال میگذشته از طرف خاور ارتباطی بااقیانوس کبیر دارا بوده است .

درعصر یخ بازهنوزاین دریاچه بادریاچه بالخاش متصل بوده ولی پس از این عصر تدریجاً ارتباط این دریاچه بااورال و بالخاش قطع گردیده است ـ وموضوع تحلیل رفتن آب این دریاچه حالیه نیز ادامه دارد روزنامه (ایزوستیا) منطبعه مسکو مورخه ۳ ژوین ۱۹۱۶ بطور زیر این قسمت را تشریح نموده است که ذیلاً درج مینمائیم.

« دریای خزر ـ آیا حقیقت رفته رفته خشك میشود ـ دریای خزر بزرگترین و جالب توجه ترین دریاچه است که نسبت به سایر دریاها وضع مخصوصی دارد. تغییر سطح آب با تغییرهوای قسمت بزرگی از خاك اتحاد جماهیر شوروی ارتباط مستقیم داشته و نشان میدهد که تغییرات طبقات الارضی در روی زمین هنوز ادامه پیدا نکرده است.

در ایام قدیم که در طبقات زمینی تغییرات عظیم بوجود میامد دریای خزر گاهی باندازه یك دریاچه خیلی مختصر بادکوبه کوچك میشد ورود (ولکا) بشبه جزیره (آبشرون) درنزدیکی بادکوبه رسیده بدریای مزبور میریخت و گاهی هم دریای خزر فوق العاده توسعه یافته از یك طرف به دریای منجمد شمالی و ازطرف دیگر بدریای سیاه ممتد میشد در ظرف صد سال اخیر نیز سطح دریای خزر گاهی مثل سال ۱۹۱۰ قریب سی سانتی متر یك دفعه پائین رفت چون پائین رفتن آب بامر مـاهی گیری و همچنین بارکشی دریائی لطمه وارد مینمود . واسباب نگرانی بزرگ مقامات ذیعلاقه میگردید علمای مهم همیشه باین مسئله علاقمند شده ودراطراف آن بررسیهای نموده

و مقالات علمی مینوشتند . عقیده بعضی از علمای مزبور بر این بود که علت تغییرات حاصله این بوده است که در نتیجه تغییرات طبقات الارضی ته دریا فرونشسته است و برخی دیگر دارای این عقیده هستند که علت پائین آمدن سطح دریای مزبور تقلیل آب رودخانه هائی است که بآن میریخته ولی هیچ یك از علمای مزبور دلایل مقنعی برای اثبات صحت عقیده خود نداشتند .

بعد از سال ۱۹۱۰ سطح دریای خزر قدری بالا رفته از سال ۱۹۱۶ مجدداً شروع بپائین رفتن نمود و در سنه ۱۹۲۵ — ۶۱ سانتی متر ازحدود معمولی سالهای قبلی پائین‌تر رفت و این‌مسئله تولید نگرانی بزرگ نمود . بعد سطح دریای‌خزر چندی بالا رفت سپس پائین آمد و در ماه اسفند ۱۹۳۶ آب آن باندازه پائین افتاد که در ظرف یکصد سال اخیر نظیر آن دیده نشده بود بطوریکه سطحش از آن حد اقلی هم که در ظرف این یکصد سال رسیده بود فعلاً ۱۴ سانتیمتر پائین تر و فعلاً در بندر باد کوبه آثار خرابه های قلعه موسوم به **سایخه** مربوط بسده دوازدهم که بواسطه تغییرات طبقات الارضی بمرور زمان آب دریای خزرروی آنرا پوشانیده‌بود حتی راهی که از قلعه مزبور به کرانه دریای خزر میرفته است دیده میشود . در نتیجه پائین رفتن آب دریای خزر وسعت دائره اش در حدود ۱۹۰ر۰۰۰ کیلو متر مربع کم شده است . اخیراً علمای مهم اتحاد جماهیر شوروی راجع به آب رود هائی که بدریای خزر میریزند و مواد رسوبی این رود ها و بخاریکه از آن متصاعد میشود بررسیهای دقیق بعمل آورده و در نتیجه معلوم شده است که آب دریای خزر رفته رفته کم تر شده و بالاخره خشك خواهد شد.

توسعه اراضی مزروعه در اطراف دریای خزر وبسط زراعت پنبه درماوراء

قفقاز و جلوگیری از جریان آب برف و ساختمان یك سلسله سد در مناطق مختلفه واستفاده بیشتری از آبهای (کوما) و(ترك) وروده‌ای دیگر سبب نقصان آبهائی شده است که ببحر خزر داخل میشود .

بدیهی است سطح‌دریای خزر درآتیه گاهی بلندخواهد شد معهذا این‌وضعیت موقتی بوده و پائین رفتن سطح آن در آتیه حتمی است .

بطور علمی حساب شده است که در ماه تیر وقتی که آبهای ولگا و اورال و سایر رودها به دریای خزر داخل‌شد سطح‌آن نسبت به ماه اسفند ۲۲ - ۲۸ سانتیمتر بلندتر بوده ولی در ماه‌آبانماه باندازه پائین رفت که درماه فروردین بود در ماههای‌آذر دی سطح آن مجدداً پائین تر رفت .

بحرخزر برای اقتصادیات کشور های کرانه فوق‌العاده ذیقیمت و ماهیهای آن بسیاراهمیت دارد وباید آب دریای مزبور را قطعاً محافظت کرد .

ابخره متصاعد ازآن برای هوای آسیای وسطی خاوری وجنوب اتحادجماهیر شوروی و رودهای « سیر دریا » (جیحون) خیلی مفید است هرگاه اقدامات ضروری بعمل نیاید وضعیت دریای خزر از حال حاضر نیز بدتر خواهد شد این مسئله توجه مقامات عالیه را جلب نموده و محافظت سطح فعلی دریای خزر و حتی بالا بردن آنرا بوسیله داخل کردن آب رودهای شمال اتحاد جماهیر شوروی ورود (دون) که بدریای سیاه میریزد مورد توجه واقع گردیده .

۲- اهمیت دریای خزر در زندگانی اقتصادی کشور های شوروی و اقداماتی که درجریان است

گذشته ازمراتب مندرجه بالا دریای خزراهمیت اقتصادی بسیاری در حیات

کشور ها و اراضی اطراف خود داشته و تحلیل رفتن آن بی اندازه اسباب زحمت و زیان اراضی مجاور آن خواهد بود روی این اصول وبرای جبران وجلوگیری از این نقیصه است که دولت شوروی از چندی قبل شروع بهحفر ترعه مسکو ولگا نمود.

باز برای جلوگیری از تحلیل نرفتن این دریا و استفاده بیشتری از مجاری آبها بوسیله کشتی ملاحظه میشود که از چندی به این طرف طـرحهائی برای اتصال این دریا بادریای سیاه در نظر گرفته شده که در نتیجه مقدمات ساختمان ترعه ولگادون را عملی کرد.

۳ـ وضعیت ترعه مسکو و ولگا

ساختمان ترعه بزرگ مسکو ـ ولگا که بطول ۱۲۸ کیلومتر میباشد وچندی پیش روی این ترعه (۴۵۰) ساختمان های مهم جدید بوجود آمده من جمله یازده سد پوشیده پنج استاسیون عظیم تلمبه زنی هفت سد خاکی وسه سد بتونی میباشد.

تا کنون (۱۲۵۰۰۰۰۰۰) متر مکعب خاك برداشته شده و مقدار (۲۵۰۰۰۰۰) متر مکعب بتون وبتون مسلح بکار رفته است.

بواسطه همین سد های پوشیده کشتی ها در توی ترعه از اراضی پست باراضی مرتفع بالا برده شده و همچنین از اراضی مرتفعه باراضی پست پائین آورده میشوند.

در کنار استخر بزرگی که درجوار مسکو ساخته شده دو بندر مفصل بناشده و یك ایستگاه مهم جهت مسافرین آماده گردیده این ترعه در جریان اقتصادی روسیه شوروی رول مهمی را دارا میباشد.

٤ ـ اتصال دریای خزر بدریای سیاه

مقدمات ساختن ترعه ولگا ـ دون

از چندسال باین طرف موضوع ایجاد ترعه مابین دورود ولگا ـ دون برای اتصال دریای خزر با دریای سیاه مطرح بوده و تدقیقات لازمه در این خصوص خاتمه یافته و نقشه فنی آن بطور قطع تهیه گردیده.

مطابق این نقشه روی رودخانه دون بند بزرگی ایجاد گردیده و یك دریاچه مصنوعی به حجم چهل کیلو متر مکعب بوجود خواهد آمدبوسیله این بند آب رودخانه دون تاحوالی خط تقسیم کننده آبها بین دون وولگا انتقال یافته ویك ترعه (۳۸) کیلو متری بطور جداگانه ایجاد خواهد شد. کشتیهای که از ولگا حرکت مینماید بواسطه سد های ساخته شده بارتفاع ۷۲ متر بالا برده شده و نیز بواسطه سدها تاحد ۳۳ متر برود دون پائین برده خواهدشد. روی رودخانه دون بوسیله سدهای علیحده شش بند دیگر نیز ایجاد گردیده وبدین ترتیب مجرای آب عمیق قابل کشتی رانی تادریا بوجود میآید که برای همیشگی وبطور منظم قابل استفاده خواهد شد.

طول این مجرای آب عمیق ۱۱۰۰ کیلو متر بوده ۶۰۹ کیلومتر از رود ولگا ازاستالین گراد ـ تا دریای ازوف و حوالی رستوف بود و ۵۰۰ کیلومتر نیز از بند ها شروع شده و قسمتی است که برعکس مجرای رود دون میباشد این قسمت بعد ها تا روتر امتداد یافت ایجاد این ترعه جدید از لحاظ اقتصادیات داخلی روسیه دارای اهمیت زیاد میباشد زیرا در نتیجه این ساختمان منطقه گندم ولگا حوزه ذغال سنگ دون اراضی جنگلی آن بهم متصل میشود.

ازنقطه نظر اهمیت خاصی که رود ولگا در وضعیت دریای خزر دارد وضعیت رود ولگا را از لحاظ جغرافیائي و تاریخی مورد بررسی قرار میدهیم

فصل سوم

ولگا

۱ ـ از نقطه نظر جغرافیائی ـ اهمیت دریای خزر بسته به رودخانه ولگا است زیرا نه تنها توسط این رود خانه میشود دریای خزر را به دریای بالتیك متصل نمود بلکه مقدار زیادی آب دائماً داخل آن نموده و تاحدی جلو گیری از پائین رفتن سطح آن مینماید ـ برای مربوط نمودن دریای خزر به بالتیك و دریای سیاه تا کنون کانالهائی حفر شد ولی از این کانال فقط کشتی های کوچك میتوانند بزحمت عبور نمایند حالیه برای عبوردادن کشتیها بزرگ مشغول اقداماتی هستند که پس از عملی شدن آنها میتوان کالا را از راه آب بیکی از بنادر دریای بالتیك برای صادر نمودن حاضر نمود ازطرفی موقعیت نظامی این کانالها نیز فوق العاده مهم خواهدبود زیرا دولت شوروی خواهد توانست در هر موقع نیروی دریائی خود را در یکی از دریا های سیاه بالتیك خزر متمرکزنماید واحتیاجی بهتشکیل نیروهای علیحده در دریا های مذکور نخواهد بود نظر باهمیتی که رودخانه ولگا دارد بررسیهائی که در اطراف آن شده است برای استفاده ذیلا شرح میدهد.

ولگا توسط بعضی از شعبات خود و کانال های مصنوعی به دریای بالتیك و دریای‌اسود متصل شده وروی همرفته ۱۸٫۰۰۰ کیلو متر را قابل کشتیرانی مینماید از قدیم الایام به اتل و یا اوتیل معروف بوده تا تارها آنرا رها نامیده بمنزله رودخانه

مقدسی نیز محسوب شده است.

این روخانه عظیم نزدیکی ده **والکینو ورهوی** سرچشمه گرفته از مرتفع ترین نقاط خود که ۲۷۰ متر از سطح اقیانوس بلندتر میباشد سرازیر میگردد ـ ابتدا جهت معینی نداشته پس از طی چند دریاچه که عبارتند **ازورهیت و استرتز** بطول ۱۵ کیلو متر تا نزدیکی ده هوتوزین جلو رفته در این استان سدی مقابل آن در سنه ۱۸۴۳ ساخته شده وآب رودخانه **سیلزاروو**ا که از دریاچه **سلیگهر** سرازیر است بآن ملحق شده و قابل کشتی رانی کشتیهای کوچك میگردد ولی قطعات سنگ و پیش رفتگی های خاك دریا را خیلی مشکل مینماید **در کالین یاتور** پس از رسم دو منحنی طویل از یك زمین آهکی عبور مینماید این زمین مقدار زیادی از آب آن را جذب می نماید.

پیش از اینکه دو منحنی طویل دیگری را رسم نماید که شعبه دیگر **ترزا** و **مولوگا** بآن ملحق میشوند وتانزدیکی **کورکی** (که سابقا به **لژنی نوگورود** معروف بوده) سیر خود را امتداد میدهد ـ از سمت چپ شعبات مهم دیگری از قبیل **سکنا کسترو ما نیسرا** بآن ملحق شده در صورتیکه شعبات سمت راست چندان اهمیتی‌ندارد شهر های مهمی که در این قسمت رود خانه واقع شده اند عبارتند از **کالین** (که پل معروف راه آهن موسکو ـ لنینگراد) روی آن ساخته شده است و **کمیری ریبنسك ـ یاروسلاول** (که پل راه‌آهن مسکو ـ **ولوگدا ارکانجلو** روی آن ساخته شده‌است.)

در نزدیکی **کورکی** راه آهن از روی **ولگا** عبورمینماید وبزرگترین شعبه‌آن بعداز **کاما** رودخانه **اکا** بآن ملحق میگردد وجهت رودخانه بسمت خاورمنحرف شده و تانزدیکی **کاسان** پیش‌میرود دراستالنیگراد جهت‌جنوب خاوری‌را گرفته **تاستاوروپل**

پیش میرود کرانه سمت راست رود خانه در این قسمت بلند تر از کرانه دیگر است فقط بین **کاسان** و **سامارا** کرانه راست بتدریج پست میگردد بعداز **استاوروپل** مجدداً جهت خاوری را گرفته از **سامارا** عبور نمود ودر نزدیکی **سیران** بسمت باختر منحرف شده یك منحنی مخصوصی شبیه به نعل اسب را طی مینماید .

قدری بعداز **کاسان** بزرگترین شعبه آن **کاما** بطول ۱۸۸۵ کیلو متر داخل ولگا میگردد وشعبات دیگری از قبیل **سامارا** و**ایرگنی** و **شورا** ـ بتدریج بآن ملحق میشوند شهرهای مهمی که دراینقسمت واقع شده‌اند عبارتند ازاو**ایانوسك(سیه‌بر اسك** سابق)**سیران ـ ساراتو ـ کامیشنی ـ ستالینگراد ـ کاسان وسامارا**(که حالیه به **کوبی** شده) و انکل پس از عبور از ستالینگراد تا نزدیکی چند کیلو متری رودخانه دن پیش رفته جهت خاوری را میگیرد وشیب آن بتدریج کم وقبل ازرسیدن بدهانه چندین شعبه شده که قسمتی از انها درمردابها فرو میروند

رودخانه ولگا که ۱۶ درجه عرض جغرافیائی را طی مینماید ابتداءازاستان یخچالها ازبین جنگلهای کاج عبور کرده داخل ناحیه **چرنازیوم** که‌ازجنگلهای وجلگه های زراعتی تشکیل شده میشود و در قسمت آخر مسیر خور از ستالینگراد تا حاجی ترخان از یك جلگه بدون درخت عبور کرده در ۲۶ متر پائین تر از سطح اقیانوس ـ وارد دریای خزر میشود .

عرض رودخانه در نزدیکی **کالین** ۳۰۰ متر و هرچه بدهانه نزدیك میشود عرض آن بیشتر شده به ۸۵۰ متر و ۱۵۰۰ مترو ۲۵۰۰ متر و ۳۰۰۰ متر میرسد و پل هائیکه دراین قسمت واقع شده اند از حیث ساختمان فوق‌العاده مهم میباشند .

مقدار متوسط آب رود خانه در ابتداء ٤ر۸۳۰ متر مکعب در ثانیه بوده‌در

سامارا ۸ر۳۰۳ متر مکعب ودر **دوبوکابه** ۲۱ر۲۱۸ متر مکعب میرسد .

در سنه ۱۹۱۵ موقع طغیان شدیدی در **ساراتو** مقدار آب رود خانه به ۵۱ر۸۰۰ متر مکعب در ثانیه رسیده است .

بلند ترین سطح رودخانه در بهار موقع ذوب یخ‌ها میباشد در این فصل کرانه اطراف ولگا را آب گرفته روی این اصل است که اغلب بنادر درکرانه راست که بلندتر است واقع میباشند و شهر هائیکه در طرف چپ رود خانه بنا شده اند خیلی دور از کرانه میباشند از قبیل (**سامارا کاسان**)

مدت یخ بندان آب رودخانه دراستان شمالی‌هفت ماه‌بین **ساراتو واستالینگراد** از ۵ الی ۶ ماه ودر**حاجی ترخان** سه ماه طول‌میکشد ودربهار اغلب تکه یخ‌های توسط جریان‌مجزا شده درکرانه اطراف جمع میشوند وطغیان‌هائی که ایجاد میشود روی این اصل است بعداز **کاما** شعبات وکانال های طبیعی زیاد شده جزایر طویلی که گاه‌مستور و گاهی بدون درخت دیده میشود دریا نوردی را دشوار مینماید عمق رودخانه دراثر جریان دائماً در تغییر است در بعضی از نقاط که جریان زیاد است به ۱٤ و ۱۷ متر میرسد در صورتیکه نقاطی هم پیدا میشود که از یك متر کمتر عمق دارند .

بنابراین کشتیها بایستی راهیرا که توسط کویه های سفید و قرمز تعیین شده بدقت طی نمایند در کنار رودخانه نقاطی در اثر جریان بوجود آمده‌که شبیه بدریاچه شده و برای کشتیها و کرجی ها فصل زمستان پناه گاههای خوبی میباشد در طول رود خانه ولگا یدك کش ها کرجی ها و واویز های بزرك و چراغهای دریائی جدید (از حیث‌ساختمان) وجود دارند دریا نوردی باتناژ محدود **ازریبنسك** تقریباً ۵۰۰ کیلو متری **کورکی** شروع میشود برای این‌استان ٤۰ ساعت وقت لازم‌میباشد ۲۵ ایستگاه

درطول راه واقع میباشد از **کورکی** تا **حاج ترخان** ۲٫۷۵۰ کیلواست وقت لازم برای پیمودن آن ۱۲۵ ساعت است ودارای ۵٤ ایستگاه میباشد ــ سرویس دریا نوردی ولکا توسط کمیسر ملی دریا نوردی انجام میگیرد اغلب کشتیهای این بنگاه از شرکت ها ساموست قفقاز مرکوری وشرکت ولکا کاما گرفته شده است .

طول این کشتیها درحدود ۱۰۰ متر عرض آنها ۱۰ متر ودارای دو پل میباشند در قسمت پائین درجه سوم و محل انبار های بار و طبقات فوقانی درجه یکم و دوم با اطاق های نسبتاً تمیزی است .

در ایستگاه ها اسکله هائی برای پیاده نمودن بار وجوددارد و طرز ساختمان آنها طوری است که در تمام سال باوجود اینکه سطح رودخانه تغییر مینماید میتوان از آنها استفاده نمود برای سرویس های داخلی ایستگاه ها کرجی های موتوری کوچك موجود است بار کشی کالا با کشتیهای مخصوص انجام میگیرد و حرکت آنها توسط چرخ های بزرگی که در قسمت عقب واقع است صورت میگیرد ایاب و ذهاب کرجی های بزرگ پاروئی بین اتلا وکاما زیاد است و بار آنها چوب میباشد .

۲ ــ از نقطه نظر تاریخی ـ ابتداء در استان مرکزی رود خانه ولکا کشور بلغار های ولکا تشکیل شد در سده ۱۳ توسط مغول ها خراب گردید شهر **کازان** در قسمت مرکزی و **حاجی ترخان** در دهانه ولکا توسط آنها احداث شد .

در اواخر سده و سطی بین ــ (**نوژنی نوگرود و استالینگراد**) عدهٔ از یاغیان و دزدان دریائی حکومت داشتند و دولت تزار با آنها دائماً در زد و خورد بود در سال ۱۵۵۲ شهر **کازان** و در سال ۱۵۵۷ **حاجی ترخان** توسط **ایوان** فتح شد ولی زدوخوردها وخونریزی ها بین دسته جات مختلفه اتفاق افتاد ازقبیل دسته استان

کارازین در سده هفدهم و دسته **پوکاسیو** در سده هیجده مشهور و تاریخ آنها را ضبط کرده است ـ ولی پس از اینکه دولت باستعانت ملاکین توانست قزاقهارا بطرف خاور قرار دهد نقاطی را بمنظور استحکامات اشغال نمود که بعد بتدریج تبدیل بشهرهای **سامارا** به **سیمبراسك ـ سیران ـ ساراتو ـ استالینگراد** گردیدند شهرهای **کازان وحاجی ترخان** که شهر قدیمی تاتارها بوده بکلی از نو ساخته شدند .

استحکامات این شهر ها باعث شد که رفت و آمد در روی ولکا زیاد گردید از قسمت شمال چوب بمقدار زیاد از جنگلهای ناحیه کاما برای ساختمان های کرجی و غیره و از قسمت جنوبی و دریای خزر ماهی ــ نمك ــ نفت به نقاط مختلفه روسیه بار کشی میکردند بعلاوه مقدار زیادی از صنعت **گوستار** ها از قبیل چکمه ــ چاقو کلاه و پالتوهای پوستی در بازار **نژنی نو کورود** بفروش میرسد واز ولکا عبور مینمود در دو جهت رودخانه کشتیهای تجارتی و قریب ۳۰۰٫۰۰۰ کرجی های مخصوص کالا دائماً در تردد بود وتپه های **زیکولی** محل ساختمان قصر های بازرگانان بوده است .

شورس وجنگهای داخلی در این قسمت نیز تأثیر نموده سفید پوستان باقرمز پوستها (چکوسلواك ـ روس) بر ضد یکدیگر قیام نموده و جنگهای خونین را ایجاد نمودند که زمان ایوان ــ استان کازین را یاد آوری مینماید .

پلهای متعدد خراب و دسته های زیادی از کشتیها را طعمه حریق ساخته شهر راغارت و منهدم نمودند در ۱۹۲۱ ناوشکن های دسته قرمز از کانال و رودخانه ولکا از دریای بالتیك عبور نموده و آخرین دسته ناوهای دریا سالار کولچاك را از راه رود خانه بطرف کوههای اورال فرار داد در این جنگ تقریباً دو ملیون نفوس تلف

گردیدند .

پس از خاتمه این جنگ هاشروع به تکمیل وسائل بار کشی نمودند و حالیه نقشه جاتی طرح شد که از روی آنها میشود استفاده‌های زیادی از ولکا برد از نقشهای مهم یکی اتصال رود خانه ولکا است به دن که در نزدیکی استالین گراد میباشد این کانال ولکا را به دریای آزوو و دریای سیاه متصل مینماید و دیگر تکمیل کانال دریای بالتیك و اتصال ولکا به‌دریای سفید میباشد ،

تا کنون شش نقشه برای اتصال ولکا به دریای بالتیك رسم و عملی گردید قدیم ترین آنها در سال ۱۷۵۶ موقع سلطنت پطر کبیر حفر واین کانال رودخانه ولکا را به نوا متصل نمود.

در سنه ۱۸۱۰ موقع سلطنت الکساندر اول کانال ماریا برای عبور ومرور کشتیها باز شده این کانال رودخانه ولکا را به آنکا و آنکارا به دریاچه لادوکا وصل مینماید وسایل مختلفه آن تا یك سده بعد کاملا تکمیل نشد.

در سال ۱۸۱۱ کار های کانال خاتمه پیدا کرده وراه دیگری توسط شعبه ولکا وتیچون که بدریای لادوکا میریخت بدریای بالتیك باز گردید .

در سال ۱۸۲۸ کانال دوك دو ور هانبرك افتتاح گردید این کانال دریاچه کوبین وسوکونا وکانال ماریا را به‌دوینا جنوبی متصل‌مینمود وباین‌طریق **ریبنسك** را به **ارکانژ اسك** وصل نمود و دو کانال دیگر که اولی ویزل (که شعبه دونیا باشد) به کاما و دومی اوکارا بشعبه دون وصل مینمود ولی پس‌ازحفر این کانالها کانالی که در ۱۷۰۶ ساخته شده بود وکانال مواوکاتیچونی دیگر غیرقابل استفاده واقع گردیده.

برای اینکه بتوان باکشتیهای بزرك ازولکا عبورنمودنقشه های زیادی‌مجدداً

طرح شده که بتدریج ساخته وتکمیل خواهند شد وآنها عبارتند از باز بودن راه کروکی مسکو از رود خانه **کواجاسما** وکانال **ریبنسك مسکو** بطول ۱۳۴ کیلو متر با تهیه اکلوز و تغییراتی در کانال های ما را یا برای عبور ۱۵ ملیون تن کشتی در سال برای رساندن اغذیه و رفع احتیاجات زندگی نفرات شمال خاوری و کانال دوك ورتن برك وکانال کاما مجدداً از نو ساخته شد شهر های ریبنسك و کروکی کاسان ساما ـ ساراتو ـ استالین گراد و پرم که روی رودخانه کاما بنا شده‌اند هرکدام بندری خواهند داشت .

حاجی ترخان ولنین گراد ابتدا وانتهای کانالها ولکا میباشند .

ضمناً از کانالی که در سال ۱۹۳۳ دریای بالتیك را به دریای سفید متصل مینماید میتوان استفاده نمود زیرا برای عبور از دریای بالتیك بدریای سفید بایستی دور ساحل شبه جزایر اسکاندیناو ۲۸۴۰ میل دریا نوردی نمود در صورتیکه از راه این کانال فقط ۶۷۵ میل میشود .

هفت مرکز الکتریك در طول ولکا و سه مرکز در طول کاما ساخته شده مرکز الکتریك **کروکی ـ ژاروسلاو** هرکدام ۴۰۰٫۰۰۰ و ۵۰۰٫۰۰۰ کیلوات قدرت دارند در کامیسین یك سدی بطول ۲ کیلومتر ساخته شده با چهار اکلوزو مرکز الکتریکی‌این قسمت توسطآب بحرکت آمده و ۲۴ تورمین ۵۰٫۰۰۰ کیلوات هر کدام آب ولکا را برای آبیاری نمودن اراضی سمت چپ بالا بیاورد دو سد دیگر یکی در توبوکساری و دیگری در سامار ساخته خواهد شد بنابراین عمق ولکا از ریبنسك تاحاجی ترخان کمتر از ۵ متر نخواهد رسید.

درقسمت‌دهانه رود ولکامحل صید بسیار مهمی است درحدود ۶۰٫۰۰۰

نفر به ماهیگیری مشغول میباشند گرچه نفتهای سیاه وروغن کشتیها به محصول ماهی صدمه زیاد میرساند بااین حال محصول سالیانه ماهی به ۴۰۰٫۰۰۰ تن بالغ است نوع ماهی هائیکه صید میشوند عبارتند از دو نوع ماهی آزاد استریوم که یکی خاویار سیاه رامیدهد و سومون سفید وقرمز نیزوجود دارد .

موقعیکه دولت تزاری تصمیم گرفت راه آهن روسیه را عملی نماید از اقدام به توسعه کانال کوتاهی شد و حتی کانال هائیکه قبلاوجود داشت نگاهداری نشدندروی این اصل در موقع شروع جنگ بین المللی بعوض آنکه ۵۷٫۳۶۲ کیلو متر راه کانال وجود داشته‌باشدفقط ۱٫۹۶۹ کیلومتربوده که ۳٫۴ میباشدو از ۱۳۲٫۰۰۰٫۰۰۰ تن کالا که بوسیله راه آهن بارکشی میگردید فقط ۴۸٫۲۰۰٫۰۰۰ از راه آب بار کشی میشد برای ساختمان راه آهن روسیه ۷ میلیارد روبل طلا بکار برده شددرصورتی که ۴۰۰ ملیون فقط بمصرف کانال رسیده بود قبل از جنگ ۴٫۰۰۰ کشتی بازرگانی و ۲۵٫۰۰۰ کرجیهای دیگر در ولگا تردد مینمودند ولی در موقع جنگهای داخلی قسمت عمده آنها از بین رفت .

کشتیرانی داخلی روسیه خیلی مشکل است و اغلب اوقات این خطوط منجمد میشوند مثلا راه کاما به پرم فقط در سال ۱۷۲ روز می شود از آن عبور نمود و دنیپرودون نیز چندین ماه منجمد می شود اوب در **بارنول** شش ماه منجمد میگردد ودر **ابدورسك** هشت‌ماه در**ژانیسی** ۵ماه منجمد ودردهانه هشت‌ماه رودخانه لنا ۹ ماهامور درسال و ۵ ماه اغلب موقع ذوب شدن یخها آب رود خانه طغیان مینماید در صورتیکه در موقع تابستان‌آب فوق‌العاده کم میشود و در بعضی قسمتها که شیب‌آنها زیاد است فقط از یك جهت میتوان عبور نمود .

دولت شوروی برای جلوگیری از این وضعیات مشغول تکمیل کانال های دنی پر- دون- ولگا میباشد بطوریکه حساب‌شده کانال سیتم ماریا خواهد توانست عبور کشتیها را از ۲ به ۱۵ ملیون تن در سال برساند کانال ولگا – دن ۲ ملیون و نیم عبور خواهد داد – در سری در صورت‌اتصال رودخانه ژنیسی به‌راه آهن ماورای‌سیبری و راه آهن ترکستان مخصوصاًپس‌افتتاح بندر کرکااهمیت آن کمتر از ولگا نخواهدبود

۳ – موضوع صید در نواحی شوروی

مجموع صید ولگا . ارال . ترك کورا درسنه ۱۹۳۵ تا ۲۲ ملیون تن‌رسیده است اقسام ماهیها در این استانها مختلف است بازار تمام این ماهیها از قبیل سالمان خیلی بازارش خوبست این ماهیها را بطور دودی . تازه نمك زده حاضر و برای فروش حمل میشود .

فصل چهارم

دریای خزر از نقطه نظر سیاسی و اقتصادی

۱ ـ در اطراف دریای خزر جمهوریهای ترکستان و قفقازیه جماهیرشوروی در شمال خاور و باختر و در جنوب دولت شاهنشاهی واقع میباشد باین دلیل رابطه اقتصادی دوکشور محسوب میگردد ـ مهمترین بندر بازرگانی دولت شوروی در کرانه دریای خزر بندر بادکوبه است که در اطراف آن چاههای نفت مهم دولت شورویواقع گردیده که بوسیله لوله هـای بزرگی به باطوم انتقال میابد بندر مزبور علاوه بر موقعیت بازرگانی خود بندر نظامی جمهوری قفقازیه نیز محسوب و قلاع نظامی آتشبار های کرانه داشته مرکز نیروی هوائی دریائی میباشد کلیه بازرگانی دولت شاهنشاهی و دولت شوروی از این بندر میشود .

بندر بادکوبه در عرض شمالی جغرافیائی ۲۵ ۲۲ ٤٤ درجه

وطول خاوری جغرافیائی ۶ر۱۸ ۵۰ ۳۹

نصف النهار گرنویچ و فاصله آن از بندر پهلوی ۲۷۵ میل دریائی است (٤٤٠ کیلو متر)

دولت شاهنشاهی در باد کوبه فقط یك ژنرال قنسول گری دارد ـ بعد از بادکوبه از نقطه اهمیت بندر آستارا خان میباشد که در شمال باختری دریای خزر در مصب رود خانه بزرگ ولگا واقع گردیده و اهمیت آن از این نقطه نظر است که

توسط رود خانه و کانالهای مصنوعی (مار مینسکی سیستم) برودخانه نوا و بالاخره بدریای بالتیك اتصال داشت محصول نفط باد کوبه و چوبهای قفقاز را از راه آب بداخله روسیه ولنین گراد بارکشی مینماید ـ ایجاد این راه باعث شده است که دولت شوروی در هر موقع خواهد توانست نیروی دریائـی خود را بدریای خزر و بالعکس بر حسب ضرورت نقل و انتقال دهد .

کانال مزبور در پنج ماه سال یخ بندان و غیر قابل استفاده است .

فعلا دولت شوروی مشغول حفر کانال بزرگ مابین رود خانه ولگا (از طرف شمال) و رودخانه دون و ولگا از طرف جنوب میباشند و چنانچه کانال های مزبور عملی شوند شهر مسکو بندر نظامی و بازرگانی سه دریای بالتیك ـ خزر ـ سیاه خواهد بود بنابراین دولت شوروی بدون اینکه احتیاج باضافه کردن نیروی دریائی خود داشته باشد خواهد توانست واحد های دریائی خود را در هر یك از سه دریای فوق الذکر تمرکز دهد .

سومین بندر مهم دولت شوروی در کرانه دریای خزر بندر کراسنودسك میباشد که بندر ترکستان خاوری محسوب میشود .

فصل پنجم

وضعیت کشتی رانی و خطوط کشتی رانی و چراغهای کرانه های ایران

وضعیت کشتی رانی – بارکشی در این دریاچه هنوز با وسائل قدیمی صورت میگیرد این وسایل گذشته از بارکشی مسافر برای بار کشی نمك – شکر – ماهی – میوه خشك است در سنه ۱۹۲۵ بارگیری ناوها و قایق هائی که در این دریاچه کار مینمودند بشرح زیر بوده است .

۸۱ ناو متوسط با ۱۱۲ر۰۴۹ تن بارگیری .

۱۶۲ ناو بارکشی نفت ۲۴۶ر۰۰۰ تن بارگیری

۷۵ کار کوید کش با ۳۸ر۴۰۰ تن بارگیری

ناوگان دریای خزر

در دریای خزر کشور شوروی فعلا دارای ۴۵ فروند ناوگان مختلف بازرگانی است که از این تعداد ۳۷ فروند ناوگان حمل و نقل و ۸ فروند یدك کش میباشد .

ظرفیت فروند ها خیلی مختلف بزرگترین آنها ۲۸۰۰ تن است که باسم داغستان – ترکمنستان میباشد – سرعت کلیه این ناوگان قدیمی ومتعلق بهزمان تزاری است که اکثر مربوط و متعلق به اشخاص بوده و پس از بوجود آمدن کشور شوروی

کلیه ضبط و مورد استفاده قرار داده شده است .

ظرفیت کلیه این ناوگان بازرگانی درحدود ۷۵ر۰۰۰ تن است .

ناوگان نظامی شوروی در دریای خزر عبارت از پنج دستگاه است :

۲ دستگاه ۸۰۰ تن } دارای یکتوپ ضد هوا پیما ودو توپ ۴ ۱/۲ اینچ چند مسلسل
۲ دستگاه ۱۲۰۰ تن

سرعت ناوگان بالا در حدود ۱۲ میلی در یائی وکلیه قدیمی و مربوط به ۲۵ سال قبل میباشد فقط از چندی باین طرف یك ناو جدیدی بظرفیت ۱۵۹۰ تن ساخته شده که از لحاظ سلاح و قدرت بدرجات بهتر و کاملتر از کشتیهای نامبرده بالا میباشد .

خطوط کشتیرانی مهم در دریای خزر بشرح زیر است

راه بادکوبه با کراسنود سك که تقریباً راه خاوری باختری است

راه بادکوبه به بندر پهلوی که تقریباً راه شمالی جنوبی است

راه حاجی ترخان به بادکوبه که تقریباً راه شمالی جنوبی است

راه های فرعی دیگر نیز موجود است که بنادر مختلف را بهم متصل میسازد

کشتیرانی در دریای خزر تا کنون منحصر به کشتیهای بازرگانی شوروی است که بین کرانه ایران و شوروی کار مینمایند و شرکت شوروی موسوم (بهسوترك نلوت) ناو های بازرگانی برای این منظوردارد کهمرکز آن در بادکوبه است درکرانه های کشور شاهنشاهی قایقهای کوچکی وجود دارد که حمل و نقل بین بنادر را تأمین مینماید ولی این وسایل فقط برای حمل در کرانه و بنادر نزدیك قابل استفاده بوده

جز قایقهای ترکمنی که به بنادر شوروی میروند سایر قایقهای ایران قادر به بارباری و نقل مهمی نیستند کشور شاهنشاهی از لحاظ دفاع کرانه های خود داری تعدادی ناوچه ها نظامی بین ۱۰۰ تا ۵۰ تن است .

وسائل جهت روشنائی در کرانه های ایران

درکرانه کشور شاهنشاهی ۱۱ چراغ دریائی طبق مشخصات زیر وجود دارد (از خاور به باختر)

۱ ـ چراغ مقابل خلیج حسینقلی که خواص آن عبارتند از :

نور سفید درهر ۵ ثانیه برد جغرافیائی آن ۸ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۵ر۱۱ متر

مختصات جغرافیائی (شمالی ۱۵ ۳۷ ـ عرض
خاوری ۴۸ ۵۳ ـ طول)

۲ ـ کشتی چراغ اشوراده نزدیك دهنه خلیج بندر شاه خواص آن عبارتنداز
یك نور سفید هر ۹ ثانیه برد جغرافیائی آن ۱۲ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۱۸ متر

مختصات جغرافیائی شمالی ۵۸ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۸ ۰۰ ۵۴ = طول)

کشتی مزبور دارای دستگاه بیسیم و همه گونه وسایل زندگانی دارای ۳۵ نفر کارگر میباشد .

۳ ـ چراغ اشوراده واقع دم دهنه خلیج بندر شاه خواص آن عبارتند از :
یك نور سفید در فواصل مساوی این چراغ روی بویه واقع شده .

مختصات جغرافیائی شمالی ۵۷ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۹ ۰۲ ۴۵ = طول)

۴ ـ چراغ دهنه خلیج بندرشاه این چراغ روی پایه چوبی واقع شده وخاموش و روشن میشود .

مختصات جغرافیائی آن شمالی ۴۰ ۵۴ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۷ ۰۱ ۵۴ = طول)

دو چراغ اخیرالذکر چون یکی در حوالی دیگری در روی جزیره واقع شده است بنام چراغ اشوراده معروف میباشند .

۵ ـ چراغ بندرگز که متناوباً خاموش و روشن میشود .

مختصات جغرافیائی آن شمالی ۳۰ ۴۷ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۸ ۵۶ ۵۳ = طول)

۶ ـ چراغ فرح آباد خواص آن عبارتند از :
یك نور سفید هر ۶ ثانیه برد جغرافیائی آن ۱۱ میل دریائی ارتفاع آن از سطح دریا ۱۴ متر .

مختصات جغرافیائی آن شمالی ۵۱ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۸ ۰۷ ۵۳ = طول)

۷ ـ چراغ مشهد سر خواص آن عبارتند از :
یك نور سفید ۷ر۲ ثانیه برد جغرافیائی آن ۱۰ میل دریائی ارتفاع چراغ

از سطح دریا ۲۵ متر.

مختصات جغرافیائی آن { شمالی ۴۴ ۳۶ = عرض
(خاوری ۰۸ ۵۰ ۵۲ = طول)

۸- چراغ شهسوار خواص آن عبارتند از :

یك نور سفید هر ٤ ثانیه برد جغرافیائی آن ۵ر۱۲ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۱۶ متر.

مختصات جغرافیائی آن { شمالی ۳۰ ۴۸ ۳۶ = عرض
(خاوری ۱۸ ۵۳ ۵۰ = طول)

۹- چراغ سفید رود خواص آن عبارتند از :

یك نور سفید ۵ر۱ ثانیه‌روشن ۵ر٤ ثانیه خاموش برد جغرافیائی آن ۵ر۱۲ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۱۵ متر.

مختصات جغرافیائی آن { شمالی ۲۰ ۲۳ ۳۷ = عرض
(خاوری ٤۸ ۱۲ ۵۰ = طول)

۱۰- چراغ های بندر پهلوی - بندر پهلوی دارای دوچراغ است وخواص آنها عبارتند از :

۱- چراغ خاوری همیشه با نور سفید روشن و خواص آن عبارتند از :

برد جغرافیائی آن ۱۲ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۱۷ متر.

مختصات جغرافیائی آن { شمالی ۳۰ ۳۹ ۳۷ = عرض
(خاوری ۲۸ ۲۸ ٤۹ = طول)

۲- چراغ باختری همیشه با نور سفید روشن خواص آن عبارتند از :

برد جغرافیائی ۵ر۸ میل دریائی ارتفاع چراغ از سطح دریا ۱٤ متر.

مختصات جغرافیائی آن { شمالی ۳۰ ۲۸ ۳۷ = عرض
(خاوری ۰۱ ۲۸ ٤۹ = طول)

۱۱- چراغ آستارا خواص آن عبارتند از:

یك نور سفید برد جغرافیائی آن ۳ر۱۱ میل دریائی ارتفاع چراغ ازسطح دریا ۱۱ متر.

و مختصات جغرافیائی { شمالی ۳۰ ۲٦ ۳۸ = عرض
(خاوری ۲۰ ۵۳ ٤۸ = طول)